

KNYGŲ BRAILIO RAŠTU ILIUSTRAVIMAS LIETUVOJE (IKI 1963 m.): SĄSAJOS SU EUROPOS PRAKTIKA

DIANA RAUDONIENĖ

Vilniaus dailės akademija
Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius, Lietuva
El. paštas: diana.raudoniene@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama grafinių atvaizdų, skirtų aklam suvokėjui, leidybos istorija Lietuvoje. Siekiama išsiaiškinti, kas sudarė knygų Brailio raštu iliustravimo praktikos kontekstą tuo metu, kai buvo įkurta Lietuvos aklųjų draugijos leidykla, su kuria kuriant reljefinius-grafinius atvaizdus bendradarbiavo Lietuvos dailininkai. Nagrinėjami du šio konteksto aspektai – organizuoto aklųjų švietimo istorija, turėjusi įtakos atvaizdų, suvokiamų lytėjimu, idėjos atsiradimui ir plėtojimui bei leidybinė praktika. Straipsnyje siekiama atsekti ryšius, siejančius knygų akliesiems iliustravimo praktiką Europoje XIX–XX a. ir tokią pat praktiką mūsų šalyje iki Lietuvos aklųjų draugijos leidyklos įkūrimo 1963 metais.

Reikšminiai žodžiai: aklasis skaitytojas, reljefinis-grafinis atvaizdas, Brailio rašto knyga.

Lietuvos aklųjų draugijos (toliau – LAD) leidykla buvo įkurta 1963 metais. Tris dešimtmečius¹ šioje leidykloje buvo sistemingai leidžiamos knygos Brailio raštu – vadovėliai, grožinė literatūra vaikams ir suaugusiesiems, lietuvių autorių bei versti iš užsienio kalbų tifologiniai² darbai, Lietuvos aklųjų literatūrinė kūryba ir kt. Viena iš LAD leidyklos veiklos sričių, kuriai skirta daug dėmesio, buvo reljefinės-grafinės medžiagos – vadovėlių ir knygų Brailio raštu iliustracijų, piešinių aplankų, žemėlapių ir

pan. leidyba. Gaminant reljefinę-grafinę medžiagą su leidykla bendradarbiavo dailininkai: reljefinių iliustracijų knygoms Brailio raštu yra sukūrę tokie žinomi Lietuvos grafikai, knygų iliustruotojai kaip Algirdas Steponavičius (1927–1996), Taida Balčiūnienė (g. 1925). Ši veikla iki šiol nebuvo sulaukusi tyrėjų dėmesio.

Knygų Brailio raštu iliustravimo praktikos tyrimų Lietuvoje nėra. Leidinyje *Lietuviški elementoriai* paskelbtas Valentino Vytauto Toločkos straipsnis „Elementoriai akliesiems“ [20] yra vienintelis šia tema. Grafinių atvaizdų, skirtų suvokimui lytėjimu, leidyba kitose šalyse taip pat yra mažai tyrinėta. Išskirtinis šiai temai skirtas darbas

¹ Leidykla veikė iki 1991 metų.

² Tifologinis [graik. τυφλος – aklas] – nagrinėjantis aklumo tematiką, įvairius jo aspektus.

yra Yvonne Eriksson knyga [3], išleista šios autorės parengtos disertacijos pagrindu. Knygoje pateikta išsami iliustruotų leidinių apžvalga, pradedant pirmaisiais išlikusiais pavyzdžiais ir baigiant leidiniais, išleistais XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Pristatydama grafinių atvaizdų akliems leidybos istoriją, Y. Eriksson taip pat aptaria aktualias to laikotarpio filosofines ir švietimo idėjas, kurios turėjo įtaką atsirasti ir plėtotis organizuotam aklių švietimui. Į savo tyrimą Y. Eriksson neįtraukia šalių, kuriose vykę procesai yra aktualūs šiame straipsnyje nagrinėjamai problemai – iš dalies dėl to, kad jos tiriamo laikotarpio riba, kaip nurodo ir knygos pavadinimas, yra 1940 metai, o straipsnyje aptariama leidybinė veikla prasidėjo vėliau.

Dailininkų, bendradarbiavusių su LAD leidykla, veikla gali būti analizuojama bendrame knygų Brailio raštu iliustravimo praktikos kontekste. Jį sudaro leidybinė grafinės medžiagos, skirtos aklam suvokėjui, praktika – visa produkcija, sukurta nuo šios praktikos pradžios, eksperimentai, atlikti ieškant optimalaus techninio atlikimo būdo, organizaciniai leidybinės veiklos aspektai ir pan. Apibrėžtas siauriau, šis kontekstas apima sovietinės okupacijos laikotarpį, kai LAD leidykla pradėjo ir tęsė veiklą, kurią galima lyginti su analogiška veikla sovietų Rusijoje bei kaimyninėse respublikose, kuriose taip pat buvo leidžiama reljefinė-grafinė medžiaga, skirta akliems. Platesnio konteksto laikotarpio ribos nukeliamos į XIX a. pradžią – tada buvo išleistos pirmosios iliustruotos knygos akliems.

Ieškant sąsajų su tuo, kas vyko kaimyninėse šalyse, dailininkų, bendradarbiavusių su LAD leidykla, veikla gali būti vertinama kaip trunkančios daugiau nei šimtmetį knygų akliems iliustravimo praktikos tąsa ir nustatytas jų indėlis į šią specifinę sritį.

Dailininkai, kūrę reljefines iliustracijas LAD leidyklos knygoms ir vadovėliams Brailio raštu, neturėjo specialaus pasirengimo kurti grafinius atvaizdus aklam suvokėjui. Jie daugiausia rėmėsi savo profesine patirtimi, įgyta iliustruojant *įprastas*, t. y. reginčiam skaitytojui skirtas, knygas. Vis dėlto priimdami ir atlikdami leidyklos užsakymą jie dalyvavo veikloje, kuri turėjo tam tikrą priešistorę. Ar ši priešistorė buvo aktualinama, t. y. ar ji buvo prisimenama, į ją gilinamasi ir iš jos semiamasi patirties (jei buvo, tai kiek ir kokia konkrečiai patirtis buvo perimta ir pritaikyta), – jau kitas klausimas. Šiuo atveju svarbu tai, kad ji buvo, nepriklausomai nuo to, ar (ir kiek) dailininkai jai teikė reikšmės.

Knygų Brailio raštu iliustravimo praktika Lietuvoje prasidėjo kiek anksčiau, dar iki įsteigiant LAD leidyklą. 1958 m. Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos vadovėlių akliems redakcijos išleistas elementorius³ buvo pirma aklam skaitytojui skirta iliustruota knyga Lietuvoje. Tad *lietuviška* reljefinės-grafinės medžiagos leidybos priešistorė nebuvo ilga, ji truko penkerius me-

³ Adomo Čiplio ir Stasio Pupeikio elementorius „Saulutė“ (A. Čiplys, S. Pupeikis. *Saulutė: Elementorius aklių mokyklos I–II klasei, dviejose knygose*. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1958).

tus, per kuriuos vis dėlto spėta išleisti keletą iliustruotų leidinių [18, 15]. Yra žinoma, kad prieš rengdamos pirmąjį iliustruotą lietuvišką vadovėlį dvi vadovėlių akliesiems redakcijos darbuotojos (vyr. redaktorė ir jos padėjėja) vyko semtis patirties į Latvijos valstybinę leidyklą, kuri iliustruotas knygas akliesiems pradėjo leisti dar anksčiau – 1953 metais [16]. Taigi, jau pačioje pradžioje būta sąsajų, *lietuvišką* reljefinių-grafinių atvaizdų akliesiems leidybos veiklą siejančių su tokia pat veikla kaimyninėse šalyse. Visų pirma tai dalijimasis leidybinės praktikos patirtimi, kokius iliustruotos medžiagos rengimo spaudai principus taikyti, kokį būdą naudoti reljefui popieriuje atspausti, ir pan.

Kita vertus, nagrinėjant knygų Brailio raštu iliustravimo istoriją, neįmanoma apsiriboti tik leidybinės veiklos problemomis. Iliustruotų leidinių akliesiems leidybos praktika yra ne kas kita, kaip idėjos informaciją aklam suvokėjui pateikti grafine forma įgyvendinimo istorijos dalis. Kitaip tariant, grafinių atvaizdų aklam suvokėjui leidybos istorija yra neatsiejama nuo organizuoto aklųjų švietimo istorijos, kai atsirado, buvo plėtojama ir įgyvendinama šių atvaizdų idėja. Todėl kalbant apie knygų Brailio raštu iliustravimą aklųjų švietimo istorijai skiriamas dėmesys turi būti ne mažesnis nei leidybos praktikai. Ši praktika yra susijusi su įgyvendinimu (realizavimo būdais), o aklųjų švietimo istorija – su poreikiu ir vartojimu (kas, kodėl ir kaip vartoja). Pastaroji šiuo atveju yra svarbesnė už pirmąją dėl savo *specifikos: kitokie* vartotojai, todėl kitokia, „neįprasta“ produkcija, kuriai sukurti taikomi meniniai ir techniniai

sprendimai skiriasi nuo skirtų įprastai, t. y. suvokiamai rega, produkcijai kurti.

Šiame straipsnyje siekiama nustatyti, kas sudarė knygų Brailio raštu iliustravimo praktikos kontekstą Lietuvoje tuo metu, kai buvo įsteigta LAD leidykla ir su ja pradėjo bendradarbiauti dailininkai, kuriantys reljefinę-grafinę medžiagą akliesiems. Parodoma, kad įvairaus pobūdžio informacijos perteikimo aklam suvokėjui grafine forma idėja turi seną istoriją ir išplėtotą logiką (kitaip – taikymo metodiką), o šios idėjos įgyvendinimo istorija yra kupina leidybinių eksperimentų ieškant geriausių techninio atlikimo būdų. Siekiama atsekti, kas sieja šiuos ieškojimus bei atradimus su reljefinės-grafinės medžiagos leidyba Lietuvoje iki 1963 metų, t. y. iki LAD leidyklos įkūrimo. Detaliau aptariama leidybos praktika tose šalyse, su kuriomis Lietuva palaikė glaudžiausius ryšius.

Medžiaga šiam straipsniui buvo renkama Lietuvos, Latvijos ir Estijos aklųjų bibliotekose, kurios turi aptariamo laikotarpio iliustruotų knygų Brailio raštu, Lietuvos aklųjų istorijos muziejuje Vilniuje, Valstybiniame Latvijos aklųjų draugijos istorijos muziejuje Rygoje ir Nacionaliniame visos Rusijos aklųjų sąjungos Sankt Peterburgo regioninės organizacijos istorijos muziejuje⁴. Rengiant šį straipsnį buvo naudotasi antriniais šaltiniais, tokiais kaip *Lietuvos aklųjų draugijos leidyklos istorija* [18] ir *Lietuvos aklųjų draugijos spaustuvės istorija. 1965–1980* [27], kurių autoriai, ra-

⁴ Народный музей истории Санкт-Петербургской региональной организации Всероссийского общества слепых.

šydami apie LAD leidyklos bei spaustuvės veiklą, rėmėsi archyvine medžiaga. Tarp šių šaltinių reikia paminėti Alexanderio Mellio *Aklųjų enciklopediją* [13]. Straipsnyje nagrinėjamai problemai šis leidinys svarbus ne tik dėl faktinės informacijos; išleistas 1900 metais, jis yra to laiko dokumentas, liudijantis, kokia aktuali (tarp kitų įvairių aklųjų gyvenimo klausimų) buvo grafinių atvaizdų leidyba ir vartojimas. Straipsniui svarbios informacijos esama Lietuvos ir Estijos aklųjų ugdymo įstaigų istorijos studijose: Valentino Vytauto Toločkos *Lietuvos aklųjų švietimo raida iki 1940 m.* [21], Aldo Kalso *Talino aklųjų mokykla, 1883–1914* [6] ir *Tartu aklųjų mokyklos, 1925–1940* [7]. Grupės autorių tyrimas (knygos sudarytoja – Irena Gaile) *Brailio raštu ranka perrašytų knygų Latvijoje istorijos apžvalga, 1899–1961* [4] skirta laikotarpiui, kuris iš dalies aprėpia ir leidybinės veiklos pradžią Latvijoje. Leidinyje pateikta informacija taip pat naudotasi rašant šį straipsnį.

GRAFINIŲ ATVAIZDŲ AKLIESIEMS ISTORIJA: AKLŪJŲ UGDYMO CENTRAI VAKARŲ EUROPOJE XVIII A. PABAIGOJE–XIX A.

Idėja atvaizdais perteikti aklajam įvairaus pobūdžio informaciją apie jį supančio pasaulio objektus ir reiškinius nėra nauja. Grafinių atvaizdų, pritaikytų suvokimui lytėjimu, leidybos istorija siejama su organizuotu aklųjų švietimu, kurio pradžia laikoma 1784 metais – tais metais Valentinas Haüy (1745–1822) Paryžiuje (Prancūzija) įkūrė pirmąją aklųjų ugdymo įstaigą. Ir iki to laiko buvo

naudojami vienetiniai įvairaus pobūdžio aklųjų poreikiams skirti iš apčiuopiamų žymių sudaryti atvaizdai, tačiau jais galėjo naudotis tik privačiai lavinami aklieji tų šeimų, kurios finansiškai išgalėjo⁵ [3, 162–163].

Anot Y. Eriksson, neįmanoma pasakyti, kada buvo pagamintas ir panaudotas pirmasis reljefinis atvaizdas aklam suvokėjui [3, 21]. Galima spėti, kad komunikacinę funkciją atliekantys simboliniai ženklai, pritaikyti suvokimui lytėjimu (t. y. padarius juos apčiuopiamus), pavieniais atvejais galėjo būti naudojami gerokai anksčiau, nei žinoma iš istorinių šaltinių [23, 7–8]. Kitaip tariant, reljefiniai ženklai komunikacinę funkciją galėjo atlikti tada, kai reginčiosios visuomenės nariai pastebėdavo aklųjų gebėjimą pirštais užčiuopti simbolinę reikšmę turinčias reljefiškas žymes, o svarbiausia – patikėdavo aklųjų gebėjimu suvokti ir įsiminti tų ženklų reikšmes.

Sisteminę taktilinių⁶ atvaizdų – schemų, žemėlapių, brėžinių, iliustracijų bei piešinių aplankų – kūrimas ir leidyba prasi-

⁵ Seniausias iki šių laikų išlikęs taktilinis žemėlapis, pagamintas 1800 metais, priklausė aklai austrų dainininkei Mariai Theresei von Paradis. Žemėlapis saugomas Vienos aklųjų muziejuje (Bundes-Blindenerziehungsinstitut) Austrijoje. Juo ir kitais (neišlikusiais) specialiai jai sukurtais žemėlapiais dainininke naudojosi vykdamą į koncertines keliones po Europą – sekdamo kelionės maršrutą.

⁶ Taktilinis atvaizdas (piešinys, iliustracija ir pan.) – toks, kuris skirtas suvokimui lytėjimu. Taktilinis [lot. *tactilis*] – lytimasis, lytėjimo, pvz., -iai pojūčiai (lytėjimo pojūčiai). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

dėjo kartu su organizuotu aklųjų švietimu. Vieną po kito Europoje⁷ [28], kiek vėliau ir Amerikoje⁸ steigiant aklųjų institutus – švietimo įstaigas, kurių tikslas buvo suteikti akliesiems elementarų išsilavinimą ir išmokyti amato bei savarankiško gyvenimo įgūdžių, – atsirado poreikis turėti daugiau ir įvairesnių atvaizdų, skirtų suvokimui lytėjimu. Pačią didžiausią dalį sudarė atvaizdai mokomojo dalyko medžiagai paaiškinti ir praplėsti, daugiausia kaip vadovėlių iliustracijos – pradedant geometrija ir geografija, baigiant anatomijos atlasais akliesiems, besimokantiems masažuotojo specialybės [3, 119]. Tad pirmųjų taktilinių atvaizdų paskirtis buvo atlikti vaizdinių priemonių funkciją mokymo procese. Kiek vėliau šalia vadovėlių pradėtos leisti ir kitos iliustruotos knygos, pagrindinis jų tikslas tas pats – lavinti skaitytoją, suteikti jam žinių, praplėsti akiratį. Iliustruoti elementoriai buvo skiriami mažiesiems skaitytojams, tačiau suaugusiems akliesiems (čia ypač turėta galvoje ta neregių grupė, kurią sudarė Pirmajame pasauliniame kare regėjimo netekę kariai) taip pat buvo leidžiamos iliustruotos knygos. Jose iliustracijomis bandoma perteikti pačią įvairiausią informaciją, perkeltą iš leidinių regintiems skaitytojams [3, 120, 129].

⁷ Anglijoje – 1791 m., Škotijoje – 1793 m., Austrijoje – 1804 m., Vokietijoje – 1806 m., Rusijoje – 1807 m., Olandijoje, Švedijoje – 1808 m., Šveicarijoje – 1809 m., Airijoje – 1810 m., Danijoje – 1811 m., Ispanijoje – 1820 m. (čia pateiktos tik pačių pirmųjų aklųjų ugdymo įstaigų įkūrimo datos; kiekvienoje šalyje jų buvo steigiamos ir daugiau).

⁸ 1829 m. Bostone, 1831 m. Niujorke.

Taktilinio atvaizdo suvokėjas yra nematantis žmogus, kuriam atvaizdų sritis ir regintiems įprasti vaizdavimo įpročiai – įvairūs vaizduojamų objektų rakursai, perspektyvos dėsnų taikymai ir pan., nėra savaime suprantami. Todėl verta atkreipti dėmesį į tai, kad kontekstas, kuriame kilo pati grafinių atvaizdų aklam suvokėjui kūrimo idėja, teikė ir tos idėjos įgyvendinimo *logiką* – metodologiją, taikymo principus. Kadangi aklasis turi ribotą, palyginti su reginčiais, supratimą apie tai, kas yra daiktų *išvaizda*, bei smarkiai suvaržytą prieigą prie to, kas regintiems be didesnių jų pastangų skleidžiasi prieš akis kiekviename žingsnyje, yra suprantama, kad lavinant aklųjų *grafinių raštingumą* (gebėjimą suvokti, interpretuoti grafinius atvaizdus ir pačiam juos kurti) reikia įdėti daugiau pastangų, nei lavinant tą patį reginčiųjų gebėjimą. Nors tokie grafiniai atvaizdai kaip žemėlapiai buvo naudojami aklųjų mokyklose nuo pat pradžios, tačiau su trimačių daiktų atvaizdais plokštumoje akieji mokiniai buvo supažindinami pamažu ir nuosekliai. Pirmiausia buvo siekiama suteikti kuo daugiau žinių apie aplinkos objektus. Tam buvo skiriamos objektų pažinimo pamokos. Jose mokiniai tyrinėdavo realius objektus, jų maketus, modelius, gyvūnų iškamšas. Grafiniai atvaizdai mokiniams būdavo pateikiami tik tada, kai jie turėdavo susiformavusį konkretaus objekto vaizdinį. Nuo trimačio objekto modelio pereinama prie atvaizdo, sukurto linijomis ir taškais. Tokio pat principo buvo laikomasi ir piešimo pamokose, kurios daugumoje aklųjų mokyklų buvo įtrauktos į

mokymo programą šalia lipdybos ir braižybos⁹ [13, 208].

Pagrindinis aklųjų mokymo įstaigų tikslas buvo išugdyti savarankiškus piliečius, o šį tikslą padėjo pasiekti tradiciniai skaitymo, rašymo, aritmetikos, geografijos, tikybos dalykai, dėstomi to meto mokyklose, bei papildomai – amato mokymas. Mokymo turinys įvairių šalių aklųjų ugdymo įstaigose buvo nevienodas, jis daugiausia priklausė nuo įstaigai vadovaujančio asmens požiūrio į aklųjų ugdymo tikslus, mokymo proceso pobūdį, taikomus metodus ir pan. Savo mokymo sistema išsiskyrė aklųjų mokyklos, veikusios vokiškai kalbančiose šalyse (Vokietijoje, Austrijoje, Prūsijoje). Čia aklųjų mokymu buvo gerai pasirūpinta: tradiciniai mokykliniai dalykai papildyti juslių lavinimo užsiėmimais, visas ugdymo procesas organizuojamas taip, kad akliėji kuo daugiau žinių įgytų jusliniu patyrimu. Daug reikšmės mokant akluosius buvo teikiama įvairioms vaizdinėms priemonėms.

Pedagogai, pirmieji organizavę aklųjų mokymą ir dėję pamatus aklųjų mokymo metodikoms, buvo gerai susipažinę su aktualiomis Johanno Amoso Comenius'o (1592–1670), Hermano Pestalozzi'o (1746–1827), Friedricho Fröbelio (1782–1852) idėjomis,

⁹ Pavyzdžiui, A. Mellis savo *Enciklopedijoje* rašo apie Brno aklųjų institutą (Austrijos-Vengrijos imperija, Moravija; institutas įkurtas 1846 m.): „Dėstomi *įprastiniai bendrosios ir aklųjų mokyklos dalykai*: religijos tiesos, kalba, skaitymas, rašymas, skaičiavimas ir geometrija, geografija ir istorija, gamtos mokslas, **reljefinis piešimas, modeliavimas**, fizinis lavinimas, rankdarbiai ir amatai.“

kurios smarkiai paveikė to meto švietimą, buvo taikomos ir ugdant akluosius. Supratimas, kad žinių turi teikti ne tik pažintiniai procesai, bet ir pojūčiai, buvo priimtinas ne tik įprastoms (reginčiųjų) mokykloms, bet ir aklųjų ugdymo įstaigoms. Kad mokiniai susidarytų bendrą pasaulio vaizdą, reikėjo modelių, žemėlapių, gaublių, maketų, piešinių, išvykų į zoologijos ir botanikos sodus [3, 191–193]. Modeliavimas, lipdyba, įvairūs rankdarbiai, kaip ir gimnastika, orientacijos pamokos – tai mokinių įvairiapusiško lavinimo, ugdymo, stiprinimo dalis. Būtent todėl atsiranda ne tik grafinių atvaizdų suvokimo, bet ir mokymo juos kurti idėjos [3, 191, 218, 233]. Buvo tikimasi, kad piešimo pamokos akliems mokiniams padės įgyti supratimą, kaip kurti atvaizdus plokštumoje linijomis ir dėmėmis, sustiprins taktilinio suvokimo įgūdžius, kurie reikalingi ir geografijos, gamtos pažinimo, erdvinio orientavimosi pamokose, padės suprasti ir įvertinti aplinkos objektų dydžių santykius¹⁰ [3, 233, 238].

GRAFINIŲ ATVAIZDŲ AKLIESIEMS ISTORIJA ORGANIZUOTO AKLŪJŲ ŠVIETIMO KONTEKSTE: RUSIJOS IMPERIJA IR JOS GUBERNIJOS

XIX a. aklųjų mokymo metodika, kuri įtraukė įvairių vaizdinių priemonių naudojimą, buvo laikoma pažangia. Ją stengtasi taikyti daugumoje nuo XIX a. pradžios veikusių bei naujai steigiamų aklųjų ug-

¹⁰ Tačiau reikia pasakyti, kad į aklųjų mokymą piešti neįtrauktas laisvas piešimas: mokiniai „piešdavo“ ploštumoje dėliodami paruoštas „linijas“ – juosteles, vaškuotus siūlus ir pan.

dymo įstaigų. Vokiškai kalbančiose šalyse buvo daug stiprių aklių ugdymo centrų, kurių aktyvūs vadovai dalyvavo tobulinant ugdymo metodus bei keičiantis žiniomis ir pedagogikos teorijomis [3, 21–22]: Vienoje (Austrijos, vėliau Austrijos-Vengrijos imperija) dirbo Johannas Wilhelmas Kleinas¹¹ ir Simonas Helleris¹² [3, 223]; Berlyne (Prūsija, vėliau Vokietijos imperija) – Johannas Augustas Zeune¹³; Drezdene (Vokietijos imperija, Saksonijos karalystė) – Friedrichas Augustas Büttneris¹⁴ [13, 174; 3,

223–224]; Mulhauze (Vokietijos imperija, Elzaso-Lotaringijos žemė) – Martinas Kunzas¹⁵ [13, 386]. Jie priimdavo atvykusius stažuotis pedagogus iš kitų aklių ugdymo įstaigų, dalijosi įgyta patirtimi ir idėjomis. Todėl pedagoginės aklių mokymo teorijos ir mokymo priemonių, tokių kaip žemėlapiai, modeliai ir reljefiniai piešiniai, gamybos ir naudojimo metodikos buvo žinomos ir naudojamos aklių įstaigose, veikusiose visoje Europoje. Prie to ypač prisidėjo nuo 1873 m. pradėti rengti tarptautiniai aklių mokytojų kongresai¹⁶ [13, 46].

Rusijos imperijoje mokyti akluosius pradėta XIX a. pradžioje. Organizuoto aklių švietimo pradininkas Valentinas Haüy 1803 m. Rusijos imperatoriaus Aleksandro I buvo pakviestas į Sankt Peterburgą;

¹¹ J. W. Klein (1765–1848), Aklių švietimo instituto (Blinden-Erziehungs-Institut) direktorius.

¹² S. Heller (1843–1922), Žydų aklių instituto Hohe Warte (Israelitischen Blindeninstitut auf der Hohen Warte) direktorius; 1891 m. Helleris išleido metodinę medžiagą *Lipdyba ir braižyba aklių mokykloje* (Modellieren und Zeichnen in der Blindenschule).

¹³ J. A. Zeune (1778–1853), Karališkojo aklių instituto (Königliche Blindenanstalt Berlin-Steglitz) direktorius.

¹⁴ F. A. Büttner (1842–1898), Karališkojo aklių instituto (Königlichen Landesblindenanstalt) direktorius. Jis vienas pirmųjų į aklių mokymo programą įtraukė lavinančius užsiėmimus pagal Fröbelio metodiką. A. Mellis nurodo: „Tokio mokymo pagrindą sudaro lipdymas ir piešimas – ši idėja buvo nepaprastai gerai įvertinta Kelno tiflopedagogų suvažiavime. Be to, rankų darbus, kaip vertingą pagalbines priemones parodyti susidarytiems vaizdiniais, jis įtraukė į istorijos bei geografijos pamokas. Tokie darbai smarkiai padidino dėstomų dalykų vaizdumą ir kartu nuo ankstyvų metų lavino rankas, o tai buvo labai reikalinga įsigyjant profesiją. Vėliau šias pamokas Büttneris dar papildė medžio apdirbimu, todėl auklėtiniai turėjo galimybės anksti susipažinti su įvairiais instrumentais bei jų pritaikymu.“ Büttneris

1890 m. išleido metodinę medžiagą *Lipdyba ir braižyba aklių mokyme* (Das Formen und Zeichnen in Bl.-Unterricht).

¹⁵ M. Kunz (1847–1923), Elzaso aklių instituto (Blindenanstalt zu Illzach bei Mülhausen) direktorius. Gerai žinomas kaip kokybiškų vaizdinių priemonių – žemėlapių ir reljefinių atvaizdų kūrėjas. A. Mellis nurodo: „Visą savo laisvalaikį skyrė vaizdumo priemonių kūrimui. <...> [Jo sukurtomis priemonėmis naudojosi] kiekviena Vokietijos, Austrijos, Šveicarijos, Danijos, Rusijos ir kt. aklių mokyklos. Visais šiais darbais Kuncas nesiekė sau pelno, jis skaičiuodavo tik gamybos kaštus. <...> Kadangi žemėlapiai pigūs, net ir neturtingi institutai jais gali aprūpinti kiekvieną mokinį <...>.“

¹⁶ Iki XIX a. pabaigos tokie kongresai įvyko: Vienoje (1873 m.), Drezdene (1876 m.), Berlyne (1879 m.), Frankfurte prie Maino (1882 m.), Amsterdame (1885 m.), Kelne (1888 m.), Kilyje (1891 m.), Miunchene (1895 m.), Berlyne (1898 m.).

Akliesiems mokiniams skirtas Martino Kunzo žemėlapis *Europa*, XIX a. pab.

kvietimą priėmė ir atvyko 1806 metais. Čia steigiamai aklųjų mokyklai jis sudarė mokymo programą (be kitų mokymo priemonių, buvo numatyti ir reljefiniai žemėlapiai), jo atsigabenta įranga buvo išspausdintos pirmosios knygos išskiluoju raštu rusų kalba [44]. Gaila, kad V. Haüy veikla tuo metu negavo taip reikalingo postūmio, regis, jo idėjos buvo kiek per ankstyvos šiame regione [36]. Ugdymo įstaiga V. Haüy pastangomis vis dėlto buvo įkurta ir veikė, tačiau labiau iš inercijos, dėl to netrukus ji tapo panašesnė į aklųjų prieglaudą, o ne į švietimo centrą, koku galėjo tapti. Aklųjų švietimo idėjas Rusijos imperijoje su naujomis pajėgomis bei stipresniu visuomenės palaikymu įgyvendino Marijos aklųjų glo-

bos organizacija¹⁷ [34]. Šios organizacijos, veikusios iki 1917 m., centras buvo Sankt Peterburge, čia 1880 metais buvo įkurta Aleksandro-Marijos aklųjų mokymo įstaiga¹⁸ [33]. Organizacija veikė ir kitose Rusijos imperijos gubernijose – 1913 m. ji turėjo 29 skyrius, kuriems, be kitų įstaigų akliesiems (dirbtuvių, prieglaudų, akių ligų gydymo centrų ir kt.), priklausė 23 aklųjų mokyklos [34]. Šios organizacijos veiklos

¹⁷ Organizacija, pavadinta imperatorienės Marijos Aleksandrovnos (1824–1880) vardu: Мариинское попечительство о слепых.

¹⁸ 1880 m. atidaryta kaip privati įstaiga, nuo 1881 m. priklausė imperatorienės Marijos Aleksandrovnos aklųjų globos organizacijai, 1888 m. jai suteiktas Aleksandro-Marijos vardas.

užuomazgų būta ir Kaune bei Vilniuje, bet aklųjų ugdymo įstaigų tuo metu čia nebuvo įkurta [21, 15–16, 21–22, 26].

Aklųjų mokyklos Rusijos imperijoje, tiek priklausiusios Marijos aklųjų globos organizacijai, tiek jai nepriklausiusios¹⁹, rėmėsi europietiška aklųjų ugdymo tradicija, palaikė glaudžius ryšius su aklųjų ugdymo centrais bei ten dirbančiais asmenimis (pavyzdžiui, Drezdeno aklųjų instituto direktorius F. A. Büttneris buvo atvykęs į Peterburgą patarti Aleksandro-Marijos aklųjų instituto pastato projektavimo klausimais [33]). Mokymo reikmenys, knygų spausdinimo technika, jau nekalbant apie mokymo metodiką – viskas buvo atsivežama, gaunama, perimama iš Vakarų Europos [33; 36; 43].

Ryšys su Vokietijos, Austrijos, Prancūzijos aklųjų įstaigomis buvo palaikomos ne tik mokytojų ar mokyklų vadovų pastangomis (stažuotės, mokomųjų priemonių įsigijimas, ir pan.). Aklieji, vykę į Vakarų Europos aklųjų institutus gauti išsilavinimo, po mokslų grįždami namo parsiveždavo knygų, vadovėlių. Tokiu būdu į Nacionalinį visos Rusijos aklųjų sąjungos Sankt Peterburgo regioninės organizacijos istorijos muziejų, be kitų eksponatų, pateko vienas pirmųjų Brailio raštu Prancūzijoje išleistų leidinių – vadovėlis²⁰, taip pat geometrijos vadovėlis su reljefiniais

brėžiniais, išleistas Paryžiuje 1890 metais. (Panašiais asmeniniais ar organizaciniais ryšiais, tik kiek vėliau, čia pateko ir iliustruotos knygos anglų bei esperanto kalbomis: *A Picture-book for the Blind*, apie 1920; *Flagoj de la nacioj: libro de reliefaj diagramoj por la blinduloj*, 1923), *Naciaj literoj: Germanaj literoj*, 1933.)

Tik keletas metų skiria Sankt Peterburgo ir Talino (tuomet Revelis) aklųjų mokyklų įkūrimą. Pastaroji nuo 1884 m. veikė Marijos aklųjų globos organizacijos vietinio skyriaus žinioje [6, 9–10]. Talino aklųjų mokyklos vadovė Jenny von Wistinghausen (mokyklai vadovavo 1883–1900 m.) bei Elisabeth von Kawer (vadovavo 1900–1914 m.), prieš pradėdamos eiti savo pareigas, specialų pasirengimą gavo Drezdeno karališkajame aklųjų institute Vokietijoje, J. von Wistinghausen 1885 m. ir 1891 m. dalyvavo tarptautiniuose aklųjų mokytojų kongresuose [6, 11, 24].

Mokymas Talino aklųjų mokykloje buvo organizuojamas pagal vokiškų aklųjų ugdymo įstaigų pavyzdį [6, 24, 28, 40]. Daug dėmesio buvo skiriama mokymo priemonėms: geografijos ir gamtos pažinimo pamokose buvo naudojami įvairūs žemėlapiai, gauti iš užsienio bei pagaminti Talino spaustuose²¹ [6, 38–39] (vienas iš pirmųjų direktorės J. Von Wistinghausen nurodymų prieš atidarant mokyklą buvo Estijos žemėlapių pagaminimas [6, 38]), mokykla turė-

¹⁹ Maskvos aklųjų mokykla, įkurta 1882 m., nepriklausė Marijos aklųjų globos organizacijai, jai nepriklausė ir Rygos aklųjų mokykla, įkurta 1872 m.

²⁰ *Méthode de lecture, en dix-neuf leçons, suivie de quelques notions sur le mois*. Clichée [?] l'imprimerie de l'institution nationale des jeunes aveugles. Paris, 1852.

²¹ A. Kalsas nurodo, kad Rusijos imperijos Baltijos provincijų žemėlapis buvo pagamintas Talino laikraščio „Revalsche Zeitung“ spaustuose.

jo gausią gyvūnų iškamšų kolekciją [6, 40]. Mokyklos bibliotekoje buvo kaupiamos iš Vokietijos ir Rusijos (Sankt Peterburgo) gautos spausdintinės knygos, ranka perrašytos knygos (nuo 1888 m. knygas Brailio raštu kaip labdarą perrašinėdavo kilmingos čia gyvenančios vokietės [5, 298]), **periodiniai** leidiniai iš užsienio [6, 41]. Kaip nurodo estų istorikas Aldo Kalsas, tarp užsienyje išspausdintų aklųjų raštu (linijiniu-reljefiniu raštu, naudotu iki Brailio rašto) išlikusių knygų, kuriomis greičiausiai naudojosi Estijoje gyvenantys aklieji, yra Evangelija pagal Luką, išleista 1839 m. Štutgarte (*Das Evangelium S. Lucä. Zum Gebrauch der Blinden. Bd. I. Stuttgart, 1839*), muzikos pradžiamokslis, išleistas 1889 m. Berlyne (*Musikschrift-Fibel. Berlin, 1889*) ir Evangelija pagal Matą rusų kalba [5, 296].

Talino aklųjų mokykla buvo uždaryta 1914 m., išsaugotos mokomosios priemonės, knygos ir vadovėliai buvo perduoti Tartu aklųjų mokyklai²² [7]. Tarp jų – iliustruota knyga Brailio raštu vokiečių kalba. A. Kalsas nurodo [7, 144], kad neišliko iliustruotosios knygos antraštinio lapo, todėl neįmanoma identifikuoti jos pavadinimo, leidimo metų ir vietos. Tik žinoma, kad ji gauta iš Talino aklųjų mokyklos. Šio straipsnio autorė, palyginusi A. Kalso [7, 32 il.] ir Y. Eriksson [3,143] knygų iliustracijas bei aprašymus (abu autoriai įvardija tuos pačius piešiniuose pavaizduotus gyvūnus), spėja, kad ši knyga

yra *Paveikslų knygos akliems* (Bilderbücher für Blinde) antra dalis, pavadinta *Žinduoliai laukuose, miškuose ir dykumoje* (Säugetiere in Feld, Wald und Wildnis) ir, kaip nurodo Y. Eriksson, išleista 1910-ųjų pradžioje Hamburge (Vokietija) [3, 142].

Gerokai mažiau žinome apie 1872 m. pradėjusį veikti Rygos aklųjų institutą. Jis buvo įsteigtas nepriklausomai²³ [13, 503] nuo Rusijos imperatorienės Marijos Aleksandrovnos aklųjų globos organizacijos ir veiklą pradėjo bemaž dešimtmečiu anksčiau nei Aleksandro-Marijos aklųjų mokykla Peterburge. Ottokaras von Aderkas (1859–1921), Marijos aklųjų globos organizacijos sekretorius, grįžęs iš kelionės, kurioje susipažino su geriausiais Europos aklųjų institutais, 1885 metais paskelbė „Pranešimą apie įstaigų akliesiems Austrijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje ir Rygos mieste apžiūra“ (Отчет об осмотре заведений для слепых в Австрии, Швейцарии, Германии и г. Риге) [36, 82].

Gaila, bet nėra nė vienos šiuolaikinių autorių publikacijos apie šią aklųjų mokymo įstaigą, turinčią tokią seną istoriją ir atlikusią svarbų vaidmenį lietuvių aklųjų švietimo istorijoje²⁴ [21, 13–14]. Fragmentiškų žinių, be pastraipos, skirtos šiam

²² 1922 m. Tartu buvo atidaryta amatų mokykla, kuri iki 1925 m. atliko ir pradžios mokyklos funkcijas. 1926 m. pradėjo veikti Tartu aklųjų pradžios mokykla.

²³ Atrodo, vėliau institutas pateko į šios organizacijos globą. A. Mellis nurodo: „Pastaruoju metu [Mellio enciklopedijos leidimo metai – 1900, – *autorės pastaba*] institutą remia ir Marijos Aleksandrovnos draugija iš Peterburgo.“

²⁴ Pranas Daunys (1900–1962), lietuviško Brailio rašto kūrėjas, Lietuvos aklųjų organizuotos veiklos pradininkas, Kauno aklųjų instituto steigėjas, mokėsi Rygos institute. Čia mokėsi ir daugiau iš Lietuvos atvykusių neregųjų.

institutui, E. Mellio enciklopedijoje [13, 502–503], galima rasti Robertso Malvesso straipsniuose Latvijos aklųjų draugijos žurnale „Rosme“ [10;11; 12] ir knygoje *leskats Braila rakstā ar roku pārrakstīto grāmatu vēsturē Latvijā 1889–1961* [4, 15–26], nors šios žinios daugiausia apsiriboja Rygos aklųjų mokyklos veiklos laikotarpiu XIX a. pabaigoje. Tačiau net ir šios fragmentiškos žinios patvirtina tai, kas svarbu šio straipsnio temai: Rygos aklųjų institutas veikė palaikydamas ryšį su tokiomis pat Europos įstaigomis. Pirmoji instituto direktorė Ida Valentinovič (von Valentinovich [4, 15]) prieš šios įstaigos veiklos pradžią 1871 m. stažavosi Kionigsbergo (Karaliaučiaus, Prūsija) aklųjų institute²⁵. 1883 m. ją pakeitė iš Hamburgo (Vokietijos imperija) atvykęs Oskaras Nothnagelis (1854–?), taip pat turėjęs aklųjų ugdymo patirties. Veikiausiai tuo metu buvo išsigytas dabar Latvijos aklųjų draugijos muziejuje Rygoje saugomas Martino Kunzo žemėlapis „Europa“, spausdintas Elzaso aklųjų institute²⁶, taip pat patvirtinantis Y. Eriksson (ir A. Mellio) žodžius, kad M. Kunzo žemėlapius galima rasti beveik visuose aklųjų institutuose, veikusiuose XIX a. pabaigos Europoje [3, 107].

Lietuvoje aklųjų švietimo įstaigos, palyginti su kaimyninėmis šalimis, pradėjo veikti vėlai – tik XX a. 3-iojo dešimtmečio

pabaigoje²⁷ [21, 19]. Aklųjų institutas Kaune ir aklųjų mokykla Vilniuje buvo įsteigti tais pačiais 1928 metais. Abi įstaigos veikė atskirai, nepalaikė tarpusavio ryšių²⁸ [24]. Skyrėsi iniciatyvos, paskatinusios įkurti šias įstaigas [21, 24–26], mokymo stilius ir kt., tačiau abiejose buvo taikomi iš esmės tokie pat metodai, kaip ir kitose aklųjų mokyklose (institutuose) [21, 29–44].

Vilniaus aklųjų mokyklą (Škola spiecialna dla nievidomych Vilnia [9]) įkūrė ir jai vadovavo Maria Strzezińska (1890–1937), specialų pasirengimą įgijusi Varšuvoje²⁹ [21, 51], o Kauno aklųjų institutas pirmiausia rėmėsi Rygos pavyzdžiu. Ten buvo nuvykęs pirmasis aklųjų instituto vedėjas Mečislovas Kviklys (1902–1942) [21, 72]. Kaip nurodo V. V. Toločka, „Kauno Aklųjų instituto mokytojai nuolat gilino savo žinias. Jie susipažindavo su pedagogų darbu, lankydami Vokietijos, Austrijos, Čekoslovakijos ir Latvijos aklųjų institutuose,

²⁷ Kol Lietuvoje nebuvo šių ugdymo įstaigų, vienas kitas aklasis vykdavo mokytis į Rygos, Karaliaučiaus, Varšuvos ir kitus aklųjų institutus.

²⁸ V. V. Toločka nurodo, kad „abi įstaigos viena apie kitą nieko nežinojo. Apie vilniškę aklųjų mokyklą pirmosios žinios pasirodė tik 1939 m. pabaigoje žurnalo „Aklųjų dalia“ puslapiuose. Lietuvos akliesiems globoti draugija vilniečių reikalais pradėjo domėtis 1940 m. pirmoje pusėje.“

²⁹ Anot V. V. Toločkos: „Ščeminska turėjo aukštąjį medicininį išsilavinimą ir iki regėjimo netekimo dirbo Vilniuje, o apakusi dar baigė Varšuvos specialiosios pedagogikos institutą, tokiu būdu pasiruošdama darbui aklųjų švietimo srityje; ji buvo plačiai žinoma Vilniaus inteligentijos sluoksniuose.“

²⁵ Blindeninstitut zu Königsberg (įkurtas 1846).

²⁶ Įrašai žemėlapyje: „EUROPA von M. KUNZ. ILLZACH“, „Gedruckt in der Blindenanstalt Illzach bei Mülhausen (Els. Loth.)“.

skaitė specialią literatūrą, turėtą instituto bibliotekoje rusų, vokiečių, prancūzų kalbomis. Čia buvo K. Biurklo, A. Melio, M. Sizerano, P. Vilėjaus³⁰ ir kitų įžymių pedagogų knygu, taip pat leidinių, skirtų tiflopedagogų suvažiavimams, specialių žurnalų.“ [21, 51–52] Abiejose – ir Vilniaus, ir Kauno – aklųjų ugdymo įstaigose mokymui reikalingos priemonės buvo perkamos užsienyje arba gaminamos vietoje [21, 31, 40, 48–49].

Knygų (vadovėlių ir grožinės literatūros) trūkumo problemą Kauno aklųjų institute pirmiausia bandyta spręsti „klasikiniu“ būdu – perrašant ranka. Tačiau jau 1930 metais, įsigijus spausdinimo Brailio raštu įrenginių, institute pradėti spausdinti vadovėliai [21, 39–40]. Vilniaus aklųjų mokykla vadovėlių Brailio raštu neturėjo, mokymosi medžiagą kiekvienas mokinys konspektuodavo per pamoką [21, 44]. Tačiau mokykla turėjo biblioteką, kurioje buvo kaupiamos kitos knygos Brailio raštu. Buvusi Vilniaus aklųjų mokyklos mokinė prisimena: „Knygas perrašinėjo labdaringi žmonės nemokamai, kitas, gražiai įrištas, gaudavo iš Paryžiaus, kadangi Lenkijoje knygų akliems nespausdino“ [9, 28]. Kai 1940 m. Vilniaus aklųjų mokykla buvo prijungta prie Kauno aklųjų instituto ir institutui buvo perduotas mokyklos turtas, „į Kauną tada ir buvo atvežta <...> inventorius, mokymo priemonės, 330 tomų biblioteka“ [25].

³⁰ Minimi autoriai – Karl Buerklen, Alexander Mell (1850–1931), Maurice de La Sizeranne (1857–1924), Pierre Villey (1879–1933).

RELJEFINIŲ-GRAFINIŲ ATVAIZDŲ LEIDYBOS PRAKTIKA EUROPOJE XIX A.–XX A. I PUSĖJE

Idėjos kurti atvaizdus akliems suvokėjams istorija rodo, kad dvi pagrindinės su jos įgyvendinimu susijusios problemos – atvaizdų kūrimo principas ir techninis jų atlikimas – iš esmės mėgintos spręsti lygiagrečiai. Tai yra suprantama, nes vienos problemos sprendimas paprastai veikia kitą: skirtingas grafinio atvaizdo „konstravimo“ būdas diktuoja skirtingą techninį atlikimą (žymių padarymą apčiuopiamų), ir atvirkščiai – tam tikri techniniai sprendimai apriboja raiškos priemonės, naudojamas atvaizdui kurti.

Naujo tipo atvaizdai (piešiniai, iliustracijos) leidėjams kėlė daug klausimų. Vis dėlto reikia pasakyti, kad antroji, techninio atlikimo, problema sulaukė daugiau dėmesio, palyginti su tuo, kiek jo buvo skiriama pirmajai – atvaizdo kūrimo, jo „konstravimo“ problemai. Atrodo, kad ši, kaip ne tokia aiški ir suprantama, buvo atidedama (labai retai atvaizdai kuriami specialiai akliesiems, dažniausiai tai jau išleistų atvaizdų regintiesiems kopijos), o dėmesys telkiamas į technologijas, leidžiančias kokybiškai ir pigiai gaminti reljefinius atvaizdus.

Aklieji, iki organizuoto aklųjų švietimo gavę išsilavinimą privačiai, naudojami vienetinėmis specialiai jiems pagamintomis mokymosi priemonėmis – knygomis, žemėlapiams [3, 35–39]. Suvokimui lytėjimu skirti atvaizdai (daugiausia žemėlapiams) buvo rankų darbo, atitinkamai buvo sprendžiamas ir atvaizdo žymių apčiuopiamumo (reljefiškumo) klausimas: linijas tokiame atvaizde

atstojo siūlą gijos, virvutės, viela, taškus – sagos, smeigtukų galvutės [3, 162–163]. Regintiems skirti žemėlapiai buvo naudojami kaip pagrindas taktiliniams žemėlapiams gaminti: apčiuopiamos linijos buvo išsiuvinėjamos ar kitokiu būdu pritvirtinama virvutė, viela) ant atspausdo žemėlapiu linijų, žyminčių šalies sienų ribas, kelius ir upes [3, 163].

Leidėjų uždavinys buvo atrasti, kas šiuo atveju galėtų pakeisti siūlus ir smeigtukų galvutes. Gaminant reljefinius atvaizdus akliems buvo eksperimentuojama panašiai, kaip ir ieškant labiausiai akliems tinkamo rašto varianto, kuris leistų jiems ne tik skaityti, bet ir patiems rašyti, bei ieškant būdo šį raštą perkelti ant popieriaus [3, 157–190; 13, 59–84]. Kai kurias technologijas arba reljefo gavimo būdus, taikytus tekstams aklių raštu spausdinti, mėginta pritaikyti ir gaminant atvaizdus. Galima išskirti bent tris tokius būdus (technologijas). Pirmas būdas buvo susijęs su tiršto kietėjančio rašalo naudojimu. Antrasis buvo ne kas kita kaip „prisimintas“ seniausias spaudos būdas – spausdinimas naudojant medžio plokštę, kurioje išraižytas tekstas ir (ar) piešinys. Trečias būdas – spausdinimas tarp dviejų spaudos formų, pagamintų iš įvairių medžiagų – nuo gipso iki cinko (lakštų).

Vienos seniausių išlikusių iliustruotų knygų akliems (tai nurodoma knygos autoriaus įžanginiame žodyje) iliustracijos buvo sukurtos naudojant *ektipografijos* metodą: piešinio linijos vedžiojamos tiršta mase ir „apibarstomos smulkiais derviniais

milteliais, kurių sudėtis panaši kaip ir antspaudų lako“ [13, 247]. Šio metodo, kuriuo iliustruota viena knyga³¹ [3, 85], mokyklinis atlasas³² [1, 81] ir piešinių aplankas³³ [3, 91; 15], autorius – Felixas Freisauffas von Neudeggas (1799–apie 1854). Ektipografijos ir panašus į ją metodas *Masseschrift* (jį apie 1806 m. Vienoje išrado Karlas Ludvigas Mülleris [14]) buvo naudojami vaizdinėms aklių mokyklos priemonėms gaminti [3, 164, 168–169, 171, 278], tačiau ši technologija nepaplito greičiausiai dėl to, kad reljefas, gaunamas ją naudojant, nebūdavo pakankamai aukštas.

Maždaug tuo pat metu, kai Vienoje (Austrija-Vengrija) buvo išleista Freisauffo von Neudeggo knyga su *ektipografinėmis* iliustracijomis, Glazge (Škotija) Johnas Alstonas skaitytojams pristatė iliustruotas *Rinktines pasakėčias su medžio raizininiais* (A selection of Fables with Woodcuts), kurio reljefinės iliustracijos buvo sukurtos naudojant medžio raizinius, kitaip – ksilografines klišes, seniausią iškiliaspaudės grafikos techniką. Už šį leidinį 1838 m. Naudingų Škotijai menų skatinimo draugija (Society for the Encouragement of the Useful Arts for Scotland) apdovanojo autorių sidabro medaliu [19]. Kita J. Alstono knyga, kuriai iliustracijas kūrė naudodamas tą pačią techniką, – *Žvilgsnis į paukštinę* (A Peep into the

³¹ *Ektytopographisches Bilderwörterbuch für Blinde*. Viena, 1839.

³² *Ektytopographischer Schul-Atlas für Blinde*. Viena, 1837.

³³ *Ektytopographisches Vorlegeblätter für Blinde*. Viena, 1837.

Menagerie of Birds), išleista 1841 m. Įmanoma, kad šios knygos atsiradimui ir pavidalui (ilustracijų išdėstymo tvarka ir pan.) galėjo turėti įtakos garsaus anglų graverio ir ornitologo Thomaso Bewicko (1753–1828) medžio raižiniais³⁴ iliustruota *Britanijos paukščių istorija* (History of British Birds) tačiau, anot Y. Eriksson, būtų sunku įrodyti tiesioginę įtaką – jei iliustracijos į knygą akliams būdavo perkeliamos iš anksčiau išleistos knygos, paprastai būdavo nurodomas jos pavadinimas, o J. Alstono knygoje tokios nuorodos nėra [3, 97].

J. Alstono išleistose knygose reljefinės tiek raidžių³⁵ [3, 272], tiek piešinio linijos gaunamos raižinį išspaudžiant į sudrėkintą popierių taip, kad išliktų kuo gilesnis reljefas. Pasak Y. Eriksson, šios iliustracijos yra sunkiai taktiliškai suvokiamos (net ir turint galvoje, kad jų reljefo kokybė smarkiai nukentėjo per laikotarpį nuo knygų išleidimo iki šių dienų) – labiau dėl iliustracijos dizaino nei dėl reljefo „neryškumo“ (nepakanamo aukščio, kitaip – kontrasto tarp fono ir linijos) [3, 94]. Taigi, pats reljefo gavimo principas leidžius turėjo tenkinti. Vis dėlto knygų, kurių taktilinės iliustracijos būtų kuriamos naudojant šią techniką, daugiau nei išliko. Kita vertus, šis metodas vėliau buvo tobulinamas, ksilografinę klišę keičiant kitomis spausdinimo formomis.

Jau minėtas Elzaso aklųjų instituto direktorius M. Kunzas, vienas iš reljefinių at-

vaizdų gamintojų lyderių, paskutinius du XIX a. dešimtmečius, spausdindamas vaizdines priemones aklųjų mokykloms, išbandė įvairius metodus – nuo ksilografinių klišių iki gipso formų [3, 84, 107, 175]. Jo užsipyrimą vainikavo sėkmė – reta aklųjų ugdymo įstaiga Europoje (ir Amerikoje) neturi jo pagamintų žemėlapių ir kitokių taktiliniam suvokimui skirtų atvaizdų. M. Kunzas orientavosi į tai, ko labiausiai trūko aklųjų mokykloms: jo produkciją sudarė vaizdinės mokomosios priemonės, jų kokybė buvo įvertinta tarptautiniu mastu. M. Kunzas neužsiėmė iliustruotų knygų leidyba, jo atvaizdai (gyvūnų, paukščių ir kt.) – ne grafiniai, o greičiau skulptūriniai (bareljefiniai), nors ir atspausdinti popieriuje, todėl nesiplečiant užteks paminėti, kad palyginti aukštu reljefu ir skirtingomis faktūromis pasižymintčius atvaizdus jis daugino sudrėkinto kartono lakštus spausdamas tarp dviejų formų – įgaubtos ir išgaubtos (pozityvios ir negatyvios).

Dviejų rūšių reljefinės linijos – vientisa ir sudėliota iš taškų – buvo naudojamos perkelti apčiuopiamus rašto ženklus į popierių: akla prancūzė Melanie de Salignac (apie 1741–1766) susirašinėjo su draugais tekstą smeigtuku išbadydama popieriuje³⁶ [13, 525], Vienos aklųjų instituto įkūrėjo ir direktoriaus J. W. Kleino sukurto rašto akliams principas nesiskyrė nuo to, kurį vartojo M. de Salignac – paprastos formos antikvos rašto raidės buvo spausdinamos ne vientisa, o taškuota linija. Pastebėta, kad iš

³⁴ Medžio graviūromis (*angl.* wood engraving).

³⁵ Tekstas buvo atspausdintas vadinamąja Fry'aus sistema, kurią sudarė lotynų abėcėlės antikvos šrifto didžiosios raidės be serifų.

³⁶ Iškilios žymės gaunamos kitoje popieriaus lakšto pusėje.

taškų sudėliota linija taktiliniam suvokimui yra „ryškesnė“ nei ištisa linija, ir šis principas visai tiko reljefinių atvaizdų gamybai, nors raštui buvo atrasta daug geresnė Brailio sistema.

Ludvigas Augustas Friborgas Guldbergas³⁷ [3, 105] XIX a. 7-ajame dešimtmetyje išspausdino nemažai gamtos ir fizikos pamokoms skirtų reljefinių atvaizdų, sukurtų linijomis iš taškų. Praėjus dviem dešimtmečiams Emilis Kullas (1854–1912), Berlyno aklųjų instituto direktorius, taškus naudojo reljefiniuose žemėlapiuose ir piešiniuose, kuriuose objektai vaizduojami kontūrine taškų linija – jie buvo leidžiami kaip mėnesinio žurnalo „Blinden Daheim“ priedas [40, 103]. Tokiu pačiu principu sukurtos iliustracijos knygelei-elementoriui *Eilivota knygelė* (A Toy Book with Imitations of Verses), išleistai maždaug XX a. 2-ojo dešimtmečio antroje pusėje [3, 118], greičiausiai Olandijoje [15]: atvaizdai piešti naudojant dviejų dydžių taškų linijas. Panašiai, derinant vientasis ir taškų linijas, buvo kuriami Paryžiuje XX a. pradžioje išleistų knygų piešiniai iliustracijoms: atmintinė akliesiems masažuotojams, paukštininkystei skirta knyga ir knyga apie vabzdžius³⁸ [3, 119, 275].

1897 m. Frankas Havenas Hallas³⁹ su-

³⁷ Buvo vienas iš tų mokytojų, kurie patys gamino vaizdinę medžiagą, skirtą akliesiems mokiniams. Jis dirbo Kopenhagos aklųjų institute 1863–1891 m.

³⁸ *Aide-Mémoire pour les Masseur Aveugles; Aviculture: caractères extérieurs des races gallinec; Moeurs et vies des insecte.*

³⁹ F. H. Hall (1843–1911), Ilinojaus (JAV) aklųjų mokyklos direktorius.

konstravo įrenginį („Map-making machine“), leidžiantį lengvai ir greitai mechaniniu būdu išgauti metalo lakštuose punktyrines linijas, kurios iki tol buvo taškas po taško iškalamos rankiniu būdu [40, 103]. F. H. Hallas buvo įsitikinęs, kad jo sukurtas įrenginys sukels žemėlapių ir brėžinių akliesiems leidybos perversmą – reljefinės grafikos (žemėlapių, iliustracijų) gamyba taps pigesnė, dėl to ir gausesnė. Jo entuziazmas, tiesa, pasitvirtino tik iš dalies [40, 103].

Nacionalinio aklųjų instituto Londone apie 1920 m. išleistas *Paveikslų knygos akliesiems* (A Picture-book for the Blind), kurią sudaro iš įvairių leidinių perkelti grafiniai atvaizdai ir jų aprašymai, iliustracijos sukurtos taip pat naudojant reljefinius taškus. Įdomu tai, kad skirtingų dydžių taškais žymimos ne tik vaizduojamų objektų kontūro linijos, bet ir perteikiamas nutolimo arba išgaubtumo įspūdis: stambesni taškai žymi artimesnį planą, smulkesni – tolimesnį. Y. Eriksson cituoja 1921 m. „The Beacon“ numeryje pasirodžiusį šios knygos aprašymą [3, 128], kuriame, be bendro knygos pristatymo, aprašomas ir iliustracijų gaminimo būdas – nuo piešinio paruošimo iki iliustracijos spausdinimo. Visas procesas bendrais bruožais atrodo taip: kruopščiai paruoštas piešinys, naudojant kopijavimo medžiagą ir dervos sluoksnį, ant dvigubo cinko skardos lakšto perkeliamas veidrodiniu principu, t. y. gerąja puse žemyn. Tada, sekant piešinio linija, išspaudžiami taškai:

igilinimas (embossing) padaromas naudojant lengvą plaktuką ir plieninius įvairaus dydžio

puansonus. Kai du skardos lakštai yra sudedami vienas ant kito, kiekvieno taško įspaudas gaunamas abiejose plokštėse vienu metu, suformuojant įdubimą ir išgaubimą (die and counter-die). Spausdinant, popieriaus lapas paprasčiausiai yra įdedamas tarp dviejų metalo lakštų ir suspaudžiamas. [3, 129]

1930 ir 1932 m. Haraldas Thilanderis⁴⁰ išleido du iliustruotos knygos esperanto kalba *Piešiniai lytėjimui* (Tusbildoj) tomus [3, 131]. Tiek leidėjas, tiek iliustracijų autorius (anglas T. W. Holmesas) turėjo būti susipažinę su maždaug prieš dešimtmetį išleista angliška knyga – keliose pirmojo tomo iliustracijose vaizduojami tie patys objektai, kaip *Paveikslėlių knygoje akliesiems*. Be to, iliustracijos buvo sukurtos naudojant taškus. Tačiau lyginant iliustracijas matyti, kad jos skiriasi: pirmiausia, *Piešinių lytėjimui* kūrėjai patobulino atvaizdų reljefą, kurį sudarė ne tik skirtingų dydžių taškai, bet ir buvo išnaudojamos tokios faktūros galimybės, kaip plotų užpildymas išpaus-tais taškais (t. y. atvaizde buvo naudojami ir iškilūs, ir įspausti taškai). Antra, šiame leidinyje vaizduojami motyvai nepasitaiko jokiose kitose iliustruotose knygose akliesiems [3, 136–139]. Regis, leidėjas ir su juo bendradarbiaujantis dailininkas buvo kupini idėjų, susijusių su grafiniais atvaizdais akliesiems. H. Thilanderis ne tik leido knygas esperanto kalba – universalia pasau-

lio kalba, kuri greitai tapo populiaru tarp aktyvių, komunikuojančių aklųjų visose pasaulio šalyse, bet ir vykdė leidybos projektus, neapsiribojančius mokykliniais vadovėliais ir žemėlapiais⁴¹ [40, 103; 2, 88]. 1923 m. esperanto kalba išleistoje knygoje *Tautų vėliavos: knyga su reljefniais piešiniais akliesiems* (Flagoj de la nacioj; libro de reliefaj diagramoj por la blinduloj) pateikiamos įvairiausių pasaulio šalių vėliavos: naudojant reljefinius taškus vaizduojamas kiekvienos vėliavos bendras vaizdas bei išdidintos detalės piešinys. Ši knyga – pirmas bandymas naudoti taktilinius spalvų kodus [3, 183]. Leidinių serija, taip pat išleista esperanto kalba Švedijoje 1930–1937 m., *Tautų abėcėlės* (Naciaj Literoj)⁴² – dar vienas unikalus projektas, skirtas supažindinti akluosius su įvairių kalbų (kirilikos, graikų, germanų ir hebrajų) rašmenimis naudojant reljefines iliustracijas. Reginčiųjų naudojami rašmenys iliustracijose perteikiami skirtingų dydžių reljefniais taškais.

⁴⁰ Harald Josias Eusebius Thilander (1877–1958), privačios leidyklos savininkas, redaktorius, aktyvus esperanto judėjimo narys. Pats regėjimo netekęs ankstyvoje vaikystėje, puikiai išmanė aklųjų spaudos Brailio raštu poreikius.

⁴¹ H. Thilanderis savo žemėlapius skyrė ne tik mokykloje besimokantiems vaikams, bet ir savarankiškai studijuojantiems suaugusiesiems – žemėlapiai būdavo pridedami kaip priedas prie redaguojamo (1912–1958 m.) žurnalo akliesiems esperanto kalba „*Esperanta Ligillo*“. H. Thilanderis, kaip nurodoma *Enciklopedio de Esperanto* (1933), taip pat išleido *Naciaj Literaroj* ([*Įvairių tautų raidynai*]).

⁴² Redaktorius Bano Miklos, išleista: „*Universalasocio de blindul-organizaĵoj, Stocksund, Svedujo*“. Nepaisant pavadinimo panašumų, leidinių serija *Naciaj literoj* ir leidinys *Naciaj Literaroj* greičiausiai yra skirtingi leidiniai.

GRAFINIO RAŠTINGUMO UGDYMAS: SOVIETINĖ AKLŪJŲ MOKYKLA

Radikalūs pokyčiai, apėmę visas gyvenimo sritis naujoje Sovietų Rusijos valstybėje, neplenkė ir aklių įstaigų. Jos buvo perimamos valstybės žinion, keliamos į kitas vietas ir jungiamos, atleidžiami „ideologiškai klaidingai“ mąstantys mokytojai ir t. t. [42]. Tuometu ypač nukentėjo aklių bibliotekos – buvo masiškai naikinamos iki to laiko išleistos knygos [42]. Kita vertus, bent dešimtmetį nuo šių pokyčių pradžios, t. y. nuo 1917 m., mokymo turinys aklių mokyklose mažai kuo skyrėsi nuo „senos ikirevoliucinės mokyklos“, tebebuvo taikomi tradiciniai mokymo metodai, kurių pagrindas buvo vokiečių-saksoniškoji aklių mokymo sistema ir kurią pripažino netgi pažangūs rusų tiflopedagogai „kaip atitinkančią aklių pažintinės veiklos ypatybes“ [30, 22].

1924–1931 metų laikotarpis, kaip nurodo vadovėlio *Tarybinės tiflopedagogikos, aklių ir silpnaregių mokyklos istorija* autorė V. A. Feoktistova [30, 26], buvo iš esmės naujas etapas sovietinėje tiflopedagogikoje, kuri turėjo „moksliškai pagrįsti mokymo ir auklėjimo turinį, principus ir metodus, atitinkančius tarybinės valdžios politiką defektyvių⁴³ [17] vaikų švietimo srityje, juos grindžiant marksistine-leninine auklėjimo teorija“ [30, 22]. 1928 m. buvo parengta pirmoji sovietinės aklių mokyklos programa, ji buvo orientuota į viso bendro

ugdymo turinio įsisavinimą⁴⁴ [30, 40, 46]. Papildomai, siekiant įgyvendinti specialiojo ugdymo uždavinius, į programą buvo įtraukta sensomotorinis lavinimas, orientacija bei darbinis auklėjimas. Skirtumas tarp „pasenusios“ ir naujosios metodikų buvo ryškinamas akcentuojant pastarosios ryšį su aklojo gyvenimu, jo įtraukimu į socialinę veiklą: sensorinis ugdymas neturėjo būti „mechaninis receptoriaus treniravimas, atsietas nuo visos mokymo ir auklėjimo sistemos darbo“ [30, 33]. Ekskursijos, laboratoriniai mokymo metodai buvo vertinami kaip tinkantys naujosios programos uždaviniams įgyvendinti. Ypatingas dėmesys skiriamas vaizdinėms priemonėms; lipdyba, modeliavimas, reljefinis piešimas laikomi būdais, padedančiais plėsti ir lavinti aklojo vaiko supratimą ir įsivaizdavimą apie jį supančią aplinką. Šie metodai buvo vertinami kaip „leidžiantys auklėti iniciatyvius ir ryžtingus socialistinės statybos dalyvius“ [30, 34, 41]. Buvo siekiama, kad „visas darbas su defektyviais [vaikais]“ būtų nukreiptas į jų kaip „kadrų pramonės ir kolektyvinės ūkinės veiklos poreikiams“ rengimą [30, 45]. Grafinio raštingumo ugdymo tikslai siejosi su šiuo siekiu – profesinio aklių rengimo programoje buvo numatyta, kad aklieji turi būti mokomi „skaityti“ brėžinius; tam buvo reikalinga nauja braižybos mokymo metodika [30, 41–42].

⁴³ Defektyviais sovietinėje pedagogikoje buvo vadinami akli, kurti (ir kitų negalių turintys), sutrikusio intelekto bei socialiai apleisti vaikai.

⁴⁴ 1930-aisiais aklių mokykla visiškai dubliavo bendrojo lavinimo reginčiųjų mokyklų turinį (tik truputį buvo pailgintas mokymosi laikas) – tai buvo vertinama kaip didelis sovietinės tiflopedagogikos laimėjimas.

Vis dėlto, nors ir bandoma atsiriboti nuo „senosios“ mokyklos, aklujų grafinio raštingumo principai perimami būtent iš jos: S. M. Giboras 1935 m. išleistoje metodinėje priemonėje *Aklųjų grafikos mokymo ypatumai* [31] nurodo, kad jis remiasi S. Hellerio (*Modellieren und Zeichnen in Blindenschule* autoriaus) metodika [31, 6–12]. Didelių skirtumų tarp „senosios“ ir „naujosios“ metodikų nematyti ir vieno pagrindinių braižybos ir piešimo mokymo metodikų kūrėjų laikomo Nikolajaus Semevskio (1898–1971)⁴⁵ metodiniuose leidiniuose.

Reguliariai knygos Brailio raštu Rusijoje vėl pradėtos leisti 1932 m. valstybinėje pedagoginės literatūros leidykloje⁴⁶ [32], šalia vadovėlių buvo leidžiama rusų ir pasaulio literatūros klasika [38]. Tuo užsiėmė Literatūros akliems redakcija, įkurta 1937 m. pedagoginės literatūros leidykloje [35, 80]. Reljefinės-grafinės medžiagos leidyba buvo aktuali – pagal svarbumą pirmiausia buvo žemėlapių [40] ir brėžinių [39], skirtų taktiliniam suvokimui, leidyba. Svarbu tai, kad leidybinė patirtis, kuri buvo sukaupta ir ku-

ria dalijosi užsienio leidėjai, buvo aptaria ma, ja remiamasi ir, žinoma, buvo ieškoma naujų metodų⁴⁷ [40].

Tačiau įvairesnės reljefinės-grafinės medžiagos vis dėlto trūko: 1960 m. išleistoje metodinėje priemonėje, skirtoje aklujų mokyklos piešimo mokymui, N. Semevskis rašė, kad sunku tinkamai mokyti šio dalyko, nes „beveik nėra specialių albumų, atlasų, iliustruotų vadovėlių, vaikiškų knygų su paveikslėliais ir panašių leidinių su reljefiniais piešiniais akliems“ [41, 7].

Todėl galima daryti išvadą, kad leidyba XX a. 6 deš. pabaigoje–7 deš. pradžioje dar buvo negausi, daugiausia orientuota į būtiniausią vadovėlinę medžiagą. Kita vertus, sunku apibendrinti pirmiausia dėl medžiagos stygiaus. Seniausi iliustruoti leidiniai Brailio raštu ar kita reljefinė-grafinė medžiaga (žemėlapiai), kurią pavyko rasti, yra 7-ojo dešimtmečio. Tai 1962 m. išleistas žemėlapių atlasas, esantis Nacionaliniame visos Rusijos aklujų sąjungos Sankt

⁴⁵ Семевский Н. А. *Обучение графике в школе слепых*. Москва: Учпедгиз, 1952; Семевский Н. А. *Тифлографика в школе. Обучение и воспитание слепых детей*. Москва: Учпедгиз, 1956; Семевский Н. А. *Обучение рисованию в школе слепых*. Москва: Учпедгиз, 1960.

⁴⁶ Учпедгиз (Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР) įsteigta 1930 m., 1964 m. leidyklą sujungus su Pedagoginių mokslų akademijos leidykla, jai suteiktas naujas pavadinimas „Просвещение“.

⁴⁷ Владимирас Sverlovas (Сверлов Владимир Сергеевич, 1898–1972) 1938 m. išleistame leidinyje *К вопросу о географическом атласе для слепых* ne tik išsamiai apžvelgia akliems skirtų žemėlapių leidybos situaciją Rusijoje 3–4 deš., bet ir aptaria visus jam žinomus išleistų užsienyje žemėlapių ir kitos reljefinės medžiagos pavyzdžius (tarp jų – Thilanderio *Flagoj de la nacioj* ir, žinoma, M. Kunzo žemėlapius, kurie dėl savo kokybės buvo labai vertinami). V. Sverlovas taip pat rašo apie 1932 m. Leningrade išbandytą naują reljefinių žemėlapių klišių gamybos būdą – galvanoplastiką (kopijų, reljefo modelių gaminimą elektrolizės būdu).

Peterburgo regioninės organizacijos istorijos muziejuje,⁴⁸ ir rusiškas elementorius su reljefinėmis iliustracijomis Jurio Cibulio kolekcijoje, Latvijoje⁴⁹, 1967–1970 m. išleisti rusiški vadovėliai ir mokymo priemonės (tarp jų skirtos aklųjų mokymui piešti ir suprasti reljefinius piešinius)⁵⁰, esantys Tartu Emajõe mokyklos bibliotekoje (Estija).

Turint galvoje N. Semevskio pastabą, kad (tuometinėje RTFSR) „beveik nėra <...> vaikiškų knygų su paveikslėliais ir panašių leidinių su reljefiniais piešiniais akliems“, tuo didesnę įspūdį daro Latvijos valstybinės leidyklos veikla iliustruotų knygų (ne tik vadovėlių ir vaizdinės medžiagos!) leidybos srityje – 1963 m. buvo minimas šios veiklos dešimtmetis.

⁴⁸ *Атлас карт к учебному пособию по истории СССР для 7-го и 8-го классов школ слепых.* Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР, 1962.

⁴⁹ А. В. Байдина-Янковская ir kt. *Букварь для слепых детей.* Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1962.

⁵⁰ *Атлас карт к учебному пособию А. И. Немировского по истории Древнего мира для вечерних (сменных) школ слепых V класс.* Москва: Просвещение, 1967; *Альбом рисунков по зоологии для школ слепых в 4 книгах.* Москва: Просвещение, 1968; М. Н. Скаткин. *Природоведение.* Учебник для 5 класса школ слепых. В пяти книгах. Книга 4: альбом рисунков. Москва: Просвещение, 1968; М. И. Земцова. *Рельефное рисование и чтение рисунков в школе слепых детей.* Альбом рисунков. Пособие для учащихся I–V классов в пяти книгах. Москва: Просвещение, 1970.

KNYGŲ BRAILIO RAŠTU LEIDYBA VALSTYBINĖSE LATVIJOS IR LIETUVOS LEIDYKLOSE 1953–1963 M.

Prieš pradėdant išsamiau aptarti leidybą Latvijoje ir Lietuvoje, bendrais bruožais reikia užsiminti, kaip pasikeitė aklųjų švietimo ir knygų Brailio raštu leidybos situacija buvusiose Rusijos imperijos gubernijose, po okupacijos – sovietinėse Baltijos respublikose. Iš esmės sovietų okupacijos pradžioje (1940 m. ir 1945–1950 m.) Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje kartojo panašus destruktijos lydimos pertvarkos scenarijus, kaip ir Sovietų Rusijoje po Spalio revoliucijos 1917 m. Buvo „peržiūrėti“ aklųjų mokyklų vadovėliai ir kitos knygos, beveik visi buvo sunaikinti, išliko labai nedaug. Kaip nurodo A. Kalsas, po 1950-ųjų pradžioje vykusio Tartu aklųjų mokyklos bibliotekos „valymo“ dalis knygų Brailio raštu buvo sunaikinta kaip makulatūra, dalis sudėginta, dalis atiduota į Tartu universiteto bibliotekos specialiuosius fondus [5, 301]. Lietuvoje buvo sunaikinti beveik visi iki karo Kauno aklųjų institute spausdinti vadovėliai, iš 1940 m. uždarytos Vilniaus aklųjų mokyklos perimti leidiniai užsienio kalbomis bei perrašytos knygos [22]. Tuo pačiu laikotarpiu Latvijoje taip pat buvo sunaikinta daug knygų Brailio raštu [4, 40].

Kaip rašo V. Feoktistova, „6-ojo dešimtmečio pradžioje visoje SSRS teritorijoje buvo gražinta ikikarinė aklųjų ir silpnaregių vaikų mokymo sistema. Tarybinėse Pabaltijo respublikose (Latvijos, Lietuvos, Estijos) mokymo auklėjamasis procesas Rygos, Kauno ir Tartu aklųjų mokyklose buvo pertvarkytas komu-

nistinio auklėjimo teorijos pagrindu, atsižvelgiant į didaktinės materialistinės tiflopedagogikos tikslus ir uždavinius“ [30, 57].

Kol okupuotų šalių leidyklos dar neleidė naujų vadovėlių Brailio raštu nacionaline kalba arba jų trūko, mokyklos galėjo jų užsisakyti Rusijos pedagoginės literatūros leidykloje [37]. Vadovėlių leidyba (jų poreikis buvo didžiausias) Lietuvoje ir Latvijoje buvo organizuojama pagal panašų modelį, kaip ir sovietinėje Rusijoje: valstybinėje pedagoginės literatūros leidykloje įkuriama skyrius – literatūros akliesiems redakcija. Šitaip Lietuvos valstybinėje pedagoginės literatūros leidykloje 1958 m. buvo įsteigta vadovėlių akliesiems redakcija, Latvijos valstybinėje leidykloje 1953 m. – literatūros aklųjų raštu redakcija.

Estijos valstybinė leidykla⁵¹ knygas akliesiems pradėjo leisti 1962 m., tačiau knygų Brailio raštu leidyba sovietiniu laikotarpiu čia nebuvo labai išplėtota [5, 301–302]. Reljefinės-grafinės medžiagos leidybos praktiškai nebuvo, todėl toliau bus kalbama tik apie Latvijos ir Lietuvos leidyklas.

Taigi, pirmieji valstybinės leidyklos ir prie jos įkurtos literatūros akliesiems redakcijos pavyzdį perėmė latviai. 1953 m. buvo įkurta redakcija bei reljefinės spaudos cechais

⁵¹ Estijos valstybinė leidykla, įsteigta 1949 m., jungė pedagoginės, politinės, mokslinės, grožinės literatūros leidyklas. 1964 m. ji buvo performuota į dvi leidyklas „Eesti Raamat“ ir „Valgus“. Knygas ir vadovėlius Brailio raštu daugiausia leido leidykla „Valgus“, tačiau vieną kitą išleido ir „Eesti Raamat“, pavyzdžiui, pirmasis iliustruotas elementorius (Ilse Tamre. *Aabits pimedatele*. Tallinn, 1965) buvo išleistas šios leidyklos.

prie spaustuvės Nr. 7 Rygoje [26, 15] (klišes reljefinės-grafinės medžiagos spausdinimui gamino kitos Rygos spaustuvės cinkografijos skyrius [29]). Skirtingai nei Lietuvoje⁵² [21, 48] ar Estijoje⁵³ [5, 299], iki sovietinės okupacijos pradžios Latvijoje nebuvo įrenginių leidiniams Brailio raštu spausdinti⁵⁴ [4, 34–42]. Tad Literatūros aklųjų raštu redakcijos darbas tenkinant didžiulį knygų akliesiems poreikį buvo labai svarbus.

Pagrindinis leidyklos uždavinys buvo aprūpinti vadovėliais Rygos aklųjų ir silpnaregių mokyklą, todėl grožinės literatūros knygų buvo leidžiamas labai ribotas skaičius (jos buvo perrašomos ranka iki pat 1961 m.) [4, 42]. Tačiau, nors ir nedideliais kiekiais, knygos vaikams buvo leidžiamos, maža to – jos buvo iliustruojamos reljefiniais piešiniais. Jau pati pirmoji Latvijoje išleista knyga Brailio raštu – Meikulio Gudriniko sudarytas elementorius *Brailio sistemos rašto ženklai*⁵⁵ [4, 42] buvo iliustruota⁵⁶.

⁵² Kauno aklųjų instituto spaustuvė vadovėlius spausdino nuo 1930 m.

⁵³ Spaustuvė Tartu knygas Brailio raštu spausdino 1930–1932 m.

⁵⁴ Knygų Brailio raštu trūkumo problemą, be labdaringa veikla užsiimančių kilmingų moterų, padėjo spręsti ir valstybė – 1922 m. Latvijos Respublikos Ministrų kabinetas skyrė finansavimą, kad būtų mokoma bedarbiams inteligentams už knygų Brailio raštu perrašymą. Valstybės remiamas knygų perrašymas vyko iki sovietų okupacijos, pokarinio laikotarpio knygų perrašymą finansavo Latvijos aklųjų draugija.

⁵⁵ M. Gudriņiks. *Braila sistemas raksta zīmes*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1953.

⁵⁶ Kad pirmas leidykloje išleistas elementorius buvo iliustruotas, 2010 m. rugsėjo 21 d. po-

Per dešimt veiklos metų (1953–1963) Latvijos valstybinė leidykla išleido nemažai iliustruotų knygų vaikams ir suaugusiems. Latvijos aklųjų bibliotekoje Rygoje saugomos 1957 m. išleistos iliustruotos knygos vaikams *Auksinė dėžutė: latvių liaudies pasakos*⁵⁷ ir *Miško laikraštis*⁵⁸, 1958 m. išleistas *Miklusis Jonukas*⁵⁹, 1961 m. – *Mūsų kiemo vaikai*⁶⁰, 1962 m. – gausiai iliustruotas suaugusiems skaitytojams skirtas *Namų ūkis*⁶¹, 1963 m. – *Kvantai, radijo bangos ir medžiagos struktūra: Brėžiniai*⁶². Latvijos aklųjų draugijos istorijos muziejuje Rygoje saugomas 1961 m. išleistas reljefinių piešinių rinkinys *Pažiūrėk ir įsimink!*⁶³, Nacionaliniame visos

kalbyje su šio straipsnio autore patvirtino Edgars Runga, ilgametis Latvijos aklųjų draugijos žurnalo „Rosme“ redaktorius (redakcijoje dirbo 1967–2004 m.).

⁵⁷ *Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas* (2 tomai). Sudaryt. M. Greble. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1957. Dailininkas E. Bakēvics.

⁵⁸ Vitālijs Bianki. *Meža avīze: Katram gadam* (10 tomų). Vertė Erna Grīnberga. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1957. Dailininkas J. Kaprālis.

⁵⁹ Ernests Birznieks-Upītis. *Kustīgais Jānītis*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1958. Dailininkas E. Bakēvics.

⁶⁰ Zenta Ērgle. *Mūsu sētas bērni*, 1961. Neišlikę antraštiniai lapai, tačiau nėra abejonių, kad leista Latvijos valstybinėje leidykloje; dailininkas, sprendžiant iš stiliaus, greičiausiai E. Bakēvics.

⁶¹ *Mājturība*. 7 tomai. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1962. Dailininkas J. Kaprālis.

⁶² V. Kravčenko, V. Laizāns. *Kvanti, radioviļņi un vielas uzbūve: Zīmējumi*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1963. Dailininkas nenurodytas.

⁶³ *Aplūko un iegaumē! Zīmējumu knājums reljefā*. 3 tomas (iš 7-ių). Sudaryt. A. Dracmanis. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1961. Iliustracijų autorius nenurodytas.

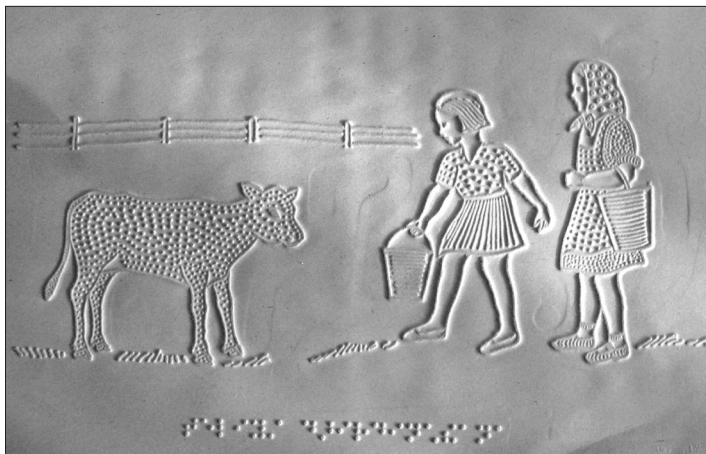
Rusijos aklųjų draugijos Sankt Peterburgo regioninės organizacijos istorijos muziejuje – 1960 m. išleista iliustruota eilėraščių vaikams knyga *Džiaugsmas ir vargai*⁶⁴, Lietuvos aklųjų bibliotekoje – 1961 m. išleista *Tincės vaivorykštė*⁶⁵, privačioje Jurio Cibulio kolekcijoje – 1956 m. išleistas elementorius *ABC aklųjų mokyklos I klasei*⁶⁶.

Latvijos valstybinės leidyklos literatūros aklųjų raštu redakcija jau turėjo penkerių metų veiklos patirtį, kai nežinodamos, nuo ko pradėti rengiant iliustruotą Brailio rašto elementorių, 1958 m. semtis šios patirties iš Kauno atvyko Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos vadovėlių akliesiems redakcijos darbuotojos – vyriausioji redaktorė Angelė Poznanskienė ir jos padėjėja (prieš tai šioje leidykloje lankėsi Lietuvos valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos direktorius Pranas Ulevičius, kuris, „būdamas Rygoje, domėjosi akliesiems vadovėlių redakcijos darbu“ [16]). Taigi, latvių patirtis – vadovėlio sudarymo (ilustracijų ir teksto išdėstymo) principai ir reljefinių-grafinių atvaizdų spausdinimo metodas – buvo perkelta į lietuvišką dirvą. Tiesą sakant, ši patirtis apėmė dar vieną čia nepaminėtą aspektą, būtent – atvaizdų kūrimo būdą.

⁶⁴ Harijs Heslers. *Priekos un bēdās*. Dzejoļi pirmskolas vecuma bērniem. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1960.

⁶⁵ Valdis Lukss. *Tincės varavīksne*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1961.

⁶⁶ Z. Lubāniete, L. Bēržāja, L. Vuškalne. *ĀBECE neredzīgo skolas I klasei*. Mācības grāmata ievietotas 20 lapas ar zīmējumiem. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1956 (2-asis leidimas). Iliustracijų autorius nenurodytas.

Z. Lubāniete, L. Bērziņa, L. Vuškalne. *ĀBECE neredzīgo skolas I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1956. Puslapis su ilustracija

Perimtas reljefinių-grafinių atvaizdų kūrimo būdas sulaukė kritikos (nors iš esmės elementoriaus iliustravimas reljefiniais piešiniais buvo įvertintas teigiamai):

Abiejose knygoose esančios iliustracijos nors turi gerą reljefiškumą, tačiau vis dėlto kai kurios jų akliems vaikams sunkiai prieinamos. Daugelis iliustracijų užtaškuotos iškiliais taškais arba brūkšniais, kurie iškraipo ne tik natūralaus daikto vaizdą, bet apsunkina jį atpažinti. I-oje knygoje <...> mėginta atvaizduoti lėkštę. Bet čia parodyta kažkokia spiralė, o ne lėkštė. <...> Yra ir daugiau tokių iliustracijų, kurios, gal būt, gražiai atrodo reginčiam, tačiau aklam jos maža tepadeda. Arčiau tiesos būtų buvusios iliustracijos, jeigu jos, žinoma, ne visos, būtų atvaizduotos tik pagrindinėmis kontūrinėmis linijomis, vengiant nereikalingo taškavimo ir brūkšniavimo [8, 39].

Galima numanyti, kad kritinės pastabos turėjo įtakos vėliau Lietuvoje leidžiamų vadovėlių (ir knygų – jau LAD leidyklos)

ilustracijų kūrėjams, tačiau detaliau ši įtaka straipsnyje nebus analizuojama. Nagrinėjimai problemai svarbesnė latviškos patirties įtaka lietuviškai reljefinių-grafinių atvaizdų kūrimo praktikai.

Latviškų knygų Brailio raštu iliustracijos, palyginti su visomis prieš tai išleistų knygų akliems reljefinėmis iliustracijomis, atrodo išskirtinės dėl gausiai naudojamos faktūros – skirtingais reljefiniais taškais ir brūkšniais (minimais cituotoje lietuviško elementoriaus recenzijoje) užpildytų plotų. Vargu ar galima nustatyti kokį nors akivaizdų ryšį su kitomis anksčiau išleistų knygų iliustracijomis. Rusiškų vadovėlių (kurie buvo prieinami pirmiausia) iliustracijose objektai vaizduojami daugiausia vientisa kontūrine linija, plotai retai pildomi taškais ar brūkšneliais. Sunku pasakyti, ar latviškų vadovėlių ir knygų Brailio raštu iliustruoto-

jai buvo matę H. Thilanderio leidinių iliustracijas, kurios iš dalies galėjo būti pavyzdys kuriant grafinius atvaizdus akliesiems Latvijoje. Turint galvoje, kad Latvijoje tikrai buvo aklųjų (ar su jais bendraujančių reginčiųjų), kurie buvo aktyvūs esperanto kalbos vartotojai⁶⁷ [4, 26], čia iki sovietinės okupacijos pradžios galėjo patekti iliustruoti H. Thilanderio leidiniai (ar galėjo jie išlikti, kitas klausimas). Kita vertus, rusų tiflopedagogas V. Sverlovas, rašydamas geografinių žemėlapių akliesiems klausimu, mini H. Thilanderio *Flagų de la nacioj* iliustracijas:

Žemėlapių su brūkšniais ir skirtingai užpildytais plotais mūsų peržiūrečiuose leidiniuose nėra, bet toks pavyzdys yra Thilanderio išleistame nacionalinių vėliavų atlase. Šiame atlase pabandyta supažindinti aklusius su įvairių valstybių vėliavomis naudojant sąlyginį skirtingų spalvų žymėjimą paviršių užpildant skirtingo tankumo taškais [40, 105].

Gana tikėtina, kad literatūros aklųjų raštu redakcijoje dirbo žmonių, susipažinusių su V. Sverlovo darbais, tarp kurių buvo ir šis, skirtas žemėlapių akliesiems leidybos klausimams. Būtent iš čia galėjo būti perimta ir vėliau savaip išplėtotą idėją skirtingomis faktūromis perteikti spalvas. Tuo labiau kad faktūrų naudojimas latviškų knygų akliesiems reljefiniuose atvaizduose iš tiesų primena „spalvinimą“. Ar iš tikro šis V. Sverlovo tekstas (ar kas kita) turėjo įtakos „latviškam“ reljefinių iliustracijų stiliui, lieka neaišku.

⁶⁷ Pavyzdžiui, vienas iš pagalbininkų, 1922 m. kuriant latvišką Brailio abėcėlę (pagrindiniai jos kūrėjai – P. Eiho ir A. Rutkis), buvo regintis esperantininkas Ints Čače.

Bent jau ne taip aišku, kaip šio stiliaus įtaka pirmojo lietuviško elementoriaus Brailio raštu iliustracijoms. Tačiau kalbant apie įtaką lietuviškam elementoriui reikia pažymėti, kad nuvykusios į Rygą vadovėlių akliesiems redakcijos redaktorės greičiausiai matė jau trečią (ar ketvirtą) literatūros aklųjų raštu redakcijos išleistą elementorių (trečiąjį jo leidimą turi Lietuvos aklųjų istorijos muziejus⁶⁸). Lietuviškos *Saulutės* ir šio latviško elementoriaus iliustracijos – jų kūrimo būdas – yra labai panašios. Nėra aišku, kada išėjo pirmas šio latviško elementoriaus leidimas, bet tikrai ne anksčiau kaip 1956 m. – būtent tais metais išleistas kitų autorių parengto elementoriaus⁶⁹ antrasis leidimas. Lyginant abiejų latviškų elementorių iliustracijas matyti, kad jas kūrė skirtingi dailininkai. Negana to, vėlyvesnio elementoriaus iliustracijos yra gana prastas anksčiau išleisto elementoriaus iliustracijų kūrimo būdo imitavimas. Jei vadovėlių akliesiems redakcijos redaktorės būtų parsivežusios 1956 m. išleisto elementoriaus iliustracijų pavyzdį ir perpratusios jų kūrimo principą, būtų jį pritaikiusios lietuviško elementoriaus iliustracijų kūrimui, tikėtina, kad *Saulutės* recenzentas nebūtų turėjęs pastabų dėl „nereikalingo taškavimo ir brūkšniavimo“.

⁶⁸ A. Krastiņšone, M. Sulaine, R. Jurevica. *ĀBECE neredzīgo skolas 1. klasei* (2 tomai). Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1964. Iliustracijų autorius nenurodytas.

⁶⁹ Z. Lubāniete, L. Bēržāja, L. Vuškālnē. *ĀBECE neredzīgo skolas 1. klasei*. Mācības grāmatā ievietotas 20 lapas ar zīmējumiem. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1956 (2-asis leidimas). J. Cibulio kolekcija.

Pirmo latviško iliustruoto elementoriaus Brailio raštu pėdsakų nepavyko aptikti, išskyrus nuotrauką Latvijos aklųjų draugijos istorijos muziejaus ekspozicijoje: tikėtina, kad joje įamžintas būtent šis 1953 m. išleistas elementorius. Muziejaus kartotekos įrašas nurodo, kad nuotraukoje matyti ekspozicijos, skirtos Latvijos valstybinės leidyklos literatūros aklųjų raštu redakcijos 10 metų sukakčiai paminėti, dalis⁷⁰. Pirmame nuotraukos plane – A raidės reljefinė iliustracija, piešinys, pagal kurį buvo daryta ši iliustracija, šios iliustracijos klišė bei matrica su tekstu Brailio raštu. Tolimesniame plane matyti kitų iliustruotų knygų fragmentai. Į akis krinta A raidės iliustracijoje esančių objektų vaizdavimo būdas – kuriant šią iliustraciją nenaudotos vėlyvesnėms elementorių ir knygų iliustracijoms būdingos skirtingos taškų ir linijų faktūros.

Pagrindinis tiek Latvijos valstybinės leidyklos literatūros aklųjų raštu redakcijos, tiek Lietuvos valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos vadovėlių akliesiems redakcijos uždavinys buvo vadovėlių akliesiems mokiniams leidyba. Kaimyninės respublikos redakcijai pavyko išleisti ir kitokios literatūros Brailio raštu, o Kauno redakcija apsiribojo beveik vien vadovėliais: „knygos Brailio raštu buvo brangios, leidyklai nuostolingos. Todėl ir jų leisti buvo planuojama

⁷⁰ „Foto: Latv. Valsts Izdevniecības ner. raksta redakcijas 10 gadu jubilejā 1963 g. aprīlī – izstādes fragments“. LNB vēstures sabiedriskais muzejs, fonda uzskaites kartīte Nr. 449.

nedaug. Redaktorės <...> kai kurias reikalingas buitinės ir grožinės literatūros knygas tuo metu perrašinėjo ir aklųjų rašomąją mašinėlę.“ [18, 13] Kaip nurodo J. Šukys, „per visą Valstybinės pedagoginės literatūros vadovėlių akliesiems redakcijos penkerių metų veiklos laikotarpį nuo 1958 m. vasario iki 1963 m. gegužės redakcija parengė ir išleido, o Draugijos spaustuvė Brailio raštu išspausdino 38 knygas, iš jų 21 vadovėlį, kurių dalis buvo iliustruota reljefiniais piešiniais, brėžiniais, žemėlapiiais.“ [18, 15] Knygų Brailio raštu poreikis buvo didelis, jo negalėjo patenkinti nei Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, nei 1962 m. įsteigta garso įrašų studija, kurioje buvo įrašomos garsinės knygos [18, 22].

Pradėta ieškoti būdų, kaip atsiskirti nuo Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos. Brendo sprendimas, kad draugijai būtina savo leidykla. Tik tokiu atveju knygų leidimas pagerėtų. <...> LAD centro valdybos prezidiumo nutarimu 1963 m. gegužės 15 d. Vilniuje įsteigiama Lietuvos aklųjų draugijos leidykla, veikianti ūkiskaitos pagrindais. Ji turėjo ruošti spausdinimui įvairią literatūrą: grožinę, muzikinę, vadovėlius, „Mūsų žodžio“ žurnalą ir vaizdines priemones. [27, 19]

Lietuvos aklųjų draugijai priklausančios leidyklos steigimas buvo tinkamas sprendimas siekiant aprūpinti aklusius jiems įdomia ir reikalinga literatūra, tai patvirtina tris dešimtmečius trukusios šios leidyklos veiklos rezultatai. LAD leidyklos veiklos, susijusios su iliustruotų knygų Brailio raštu leidyba 1963–1991 m., apžvalga – jau kito straipsnio tema.

IŠVADOS

Straipsnyje aptarta grafinių atvaizdų aklam suvokėjui kūrimo ir leidybos praktika, į kurią atsižvelgiant galima tolesnė Lietuvos dailininkų, bendradarbiavusių su LAD leidykla, veiklos analizė. Knygų Brailio raštu iliustravimas, kaip ir kitos reljefinės-grafinės medžiagos leidyba, LAD leidyklos veiklos pradžioje buvo nauja, nežinoma sritis dailininkams, todėl susijusi su iššokimais ir naujais sprendimais, kuriuos diktavo *neįprastas* grafinių atvaizdų suvokimo būdas. Vis dėlto negalima teigti, kad LAD leidyklos veikla šioje srityje prasidėjo visiškai tuščioje vietoje. Pirmiausia – Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos vadovėlių akliesiems redakcijos penkerių metų darbas. Jeigu jo ir negalima vertinti kaip labai didelės patirties dėl to, kad per šį laikotarpį išleista palyginti negausi reljefinės-grafinės medžiagos produkcija, tačiau tai buvo veiklos šioje srityje pradžia. Pradžia, kai bandyta: 1) kurti reljefinius-grafinius atvaizdus, 2) redaguoti iliustruotus leidinius Brailio raštu ir 3) spausdinti reljefinius-grafinius atvaizdus. Be to, sulaukta vertinamųjų atsiliepimų, kaip pavyko šie bandymai. Įgyta patirtis nesunkiai galėjo būti perduota LAD leidyklos darbuotojams. Antra, Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos vadovėlių akliesiems redakcijos ryšiai su Latvijos valstybinės leidyklos literatūros aklųjų raštu redakcija rodo, kad knygų Brailio raštu iliustravimo praktika Lietuvoje tiesiogiai siejasi su tokia pat, tik kiek senesne praktika kaimyninėje šalyje. Nėra galimybių rekonstruoti Latvijos valstybinės leidyklos literatū-

ros aklųjų raštu redakcijos veiklos leidžiant iliustruotus leidinius akliesiems pradžios ir tolesnės praktikos šioje srityje, todėl sunku nustatyti tiesiogines ar netiesiogines sąsajas su panašios praktikos tradicija Europoje. Tačiau išlieka nepaneigta prielaida, kad tokių sąsajų buvo.

Kaip nurodyta įvade, kalbant apie šią praktiką, nepavyksta apsiriboti tik leidybos aspektais: grafinių atvaizdų, skirtų aklam suvokėjui, leidybos istorija yra neatsiejama nuo organizuoto aklųjų švietimo istorijos, kurios kontekste atsirado, buvo plėtojama ir įgyvendinama šių atvaizdų idėja. Nors Lietuvoje aklųjų ugdymo įstaigos buvo įsteigtos palyginti vėlai, šių įstaigų vadovai ir pedagogai sekė tuo metu aktualias Europoje (ir pasaulyje) aklųjų ugdymo idėjas, stažavosi aklųjų ugdymo centruose užsienyje, studijavo susijusią literatūrą ir pan., tokiu būdu perimdami ilgainiui sukauptą aklųjų ugdymo, kartu ir aklųjų mokymo supratimą ir patirtį. Aklųjų kaip grafinių atvaizdų vartotojų lavinimas buvo viena iš prioritetinių sričių ir sovietinėje tiflopedagogikoje, kuri rėmėsi europietiška patirtimi, spėta perimti iki XX a. 2-ojo dešimtmečio. Taigi galima teigti, kad mokant aklusius Lietuvoje pagal sovietinės tiflopedagogikos metodiką reljefinės-grafinės medžiagos poreikis išliko toks pat, kaip ir ankstesniu laikotarpiu.

Viena vertus, galima kalbėti apie tai, kad šį poreikį mėginta tenkinti pagal tą patį modelį, kaip ir sovietų Rusijoje – valstybinėje leidykloje įkuriant literatūros akliesiems redakciją, kuri, be knygų Brailio raštu, tu-

rėjo rūpintis ir reljefinės-grafinės medžiagos leidyba. Kita vertus, šis modelis nebuvo priverstinis: iniciatyva leisti reljefinę-grafinę medžiagą nebuvo primesta – greičiau galima sakyti, nebuvo trukdoma ir sovietinėse respublikose leisti šią medžiagą. Tiek Lietuvos, tiek Latvijos atveju iniciatyva leisti iliustruotus leidinius Brailio raštu buvo vietinė. Be visų kitų dalykų, ji pirmiausia liudija tuo metu buvus tokios produkcijos poreikį, kuris galėjo atsirasti tik aklųjų ugdymo įstaigose. Sovietinė tiflopedagogika po 1917 m. nebepriėmė europietiškos patirties šioje srityje, toliau savaip plėtojo tai, kas buvo perimta anksčiau, o ugdymo įstaigos Baltijos respublikose, buvusiose Rusijos imperijos gubernijose, iki pat okupacijos 1940 m. buvo atviros šiai patirčiai. Tai ypač pasakytina apie Latviją – iš visų Baltijos šalių būtent joje aklųjų švietimo įstaiga nenutrūkstamai tęsė savo veiklą nuo pat jos įkūrimo XIX a. pabaigoje, o aklųjų institutas ir prie jo veikianti biblioteka buvo ta vieta, į kurią patekdavo įvairios užsienyje leistos

knygos akliesiems. Negalima atmesti, kad tarp jų galėjo būti iliustruotų leidinių ir leidinių, gvildenančių knygų Brailio raštu leidybos problemas.

Apibendrinant galima pasakyti, kad tuo metu, kai LAD leidykla pradėjo savo veiklą, grafinių atvaizdų aklajam suvokėjui kūrimo ir leidybos praktikai galėjo daryti įtaką daugelis veiksnių. Pirma, aklųjų ugdymo įstaigos Lietuvoje pasiekė bendra patirtis, kuria dalijosi aklųjų mokymo specialistai, reljefinės-grafinės medžiagos leidėjai Europoje iki 1940 m. Antra, sovietinė sistema (reguliuojanti aklųjų ugdymą ir knygų akliesiems leidybą), kurią sunku vienareikšmiškai vertinti dėl knygų naikinimo ir pan., vis dėlto veikė kaip palaikančioji: buvo pripažįstama, kad reljefinės-grafinės medžiagos leidyba yra reikalinga, netgi būtina. Trečia, pirmųjų „lietuviškų“ grafinių atvaizdų, skirtų akliesiems, kūrimo būdą lėmė ne rusiška, o latviška šios srities patirtis, pasiekusi Lietuvą Valstybinės pedagoginės literatūros leidyklos ryšiais su Latvijos valstybine leidykla.

NUORODOS

1. COLTHAM, Deborah. *Rare Books: catalogue three* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.dcrb.co.uk/DCRB_Catalogue3.pdf>.

2. *Enciklopedio de Esperanto*. Red. L. Kókény, V. Bleier [interaktyvus]. Budapest: Literatura Mondo, 1933 [žiūrėta 2011 m. sausio 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://preprints.readingroo.ms/esperanto_collection/ENCIKLOPEDI0%20DE%20ESPERANTO%20%281933%29.pdf>.

3. ERIKSSON, Yvonne. *Tactile Pictures: Pictorial representations for the blind 1784–1940*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1998.

4. *Ieskats Braila rakstā ar roku pārrakstīto grāmatu vēsturē Latvijā 1889–1961*. Sudarē Irēna Gaile. Rīga: Latvijas Neredzīgo bibliotēka, 1998.

5. KALS, Aldo. *Pimedate raamat Eestis. Iš Raamatu osa Eesti arengus*. Sudarē Tõnu Tender. Tartu, 2001.

6. KALS, Aldo. *Tallinna Pimedate Kool 1883–1914*. Tallinn: Valgus, 1988.

7. KALS, Aldo. *Tartu pimedate koolid 1925–1940*. Tartu, 1995.

8. KASPERAVIČIUS, Juozas. Kelios pastabos apie elementorių akliesiems. *Mūsų žodis*, 1959, nr. 3, p. 38–39.

9. KLIUČINSKAITĖ G. Gyvenimo mokykla. Buvusiai Vilniaus aklųjų mokyklai – 40 metų. *Mūsų žodis*, 1968, nr. 12, p. 27–28.

10. MALVESS, Roberts. Dažas žinias par pirmajiem neredžigo institūta audžėkėniem. *Rosme*, 1976, nr. 9, p. 2.

11. MALVESS, Roberts. Fakti un versijas. *Rosme*, 1981, nr. 3, p. 8.

12. MALVESS, Roberts. Neredžigo instituta priekšvėsture. *Rosme*, 1971, nr. 9, p. 2–3.

13. MELIS, Aleksandras. *Aklųjų enciklopedija*. Versta iš: *Encyklopädisches-Handbuch des Blindenwesens*. Hrsgb. A. Mell. Wien–Leipzig, 1899–1900. Iš vokiečių k. vertė Danutė Strazdienė. Vilnius: Lietuvos aklųjų biblioteka, 2004.

14. *Museum des Blindenwesens* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2011 m. sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bbi.at/menu/museum.html>>.

15. PLUHAR, Christine. Bilder im Unterricht der Blindenschule. Iš SPITZER, Klaus; LANGE, Margarete. *Tasten und Gestalte: Kunst und Kunstunterricht bei Blinden*. Hannover, 1988.

16. POZNANSKIENĖ, Angelė. Apie darbą vadovėlių akliesiems redakcijoje. Iš TOLOČKA, Valentinas, *Brailio raštas – saulė mūsų*: literatūrinė kompozicija [garso įrašas]. Vilnius: Lietuvos aklųjų biblioteka, 2007.

17. SANDOMIRSKAJA, Irina. Skin to skin: language in the Soviet education of deaf-blind children, the 1920s and 1930s. *Studies in East European Thought*, 2008, vol. 60, no. 4, p. 321–337.

18. ŠUKYS, Jonas. *Lietuvos aklųjų draugijos leidyklos istorija* [rankraštis]. Vilnius: LAD leidykla, 1979.

19. *The Edinburgh New Philosophical Journal, exhibiting a view of the progressive discoveries and improvements in the Sciences and the Arts*, conducted by Robert Jameson [interaktyvus], April–October 1839, vol. 27. Prieiga per internetą: <<http://www.archive.org/details/edinburghnewphil27edin>>.

20. TOLOČKA, Valentinas Vytautas. Elementoriai akliesiems. Iš *Lietuviški elementoriai*. Sudarė Aurelija Rabačiauskaitė, Ingrida Korsakaitė. Kaunas: Šviesa, 2000, p. 81–86.

21. TOLOČKA, Valentinas Vytautas. *Lietuvos aklųjų švietimo raida iki 1940 m.*: [Pedagogikos mokslų kandidato disertacija]. Klaipėda: Eldija, 1994.

22. TOLOČKA, Valentinas Vytautas. Pranas Daunys ir nacionalinis Brailio raštijos kūrimas Lietuvoje. Iš *Nacionalinės Brailio raštijos plėtra ir dabartis*: tarptautinė konferencija, skirta lietuviškosios Brailio abėcėlės kūrėjo Prano Daunio 100-osioms gimimo metinėms. Vilnius 2000 m. spalio 12–14 d. Vilnius: Lietuvos aklųjų biblioteka, 2000, p. 5–10.

23. TOLOČKA, Valentinas Vytautas. *Skaitantys pirštai*: aklųjų rašto istorijos apybraiža. (3-ias pataisytas ir papildytas leidimas). Vilnius: Lietuvos aklųjų biblioteka, 2009.

24. TOLOČKA, Valentinas Vytautas. Vilniaus aklųjų mokykla. *Mūsų žodis*, 2010, nr. 2, p. 20–21.

25. TOLOČKA, Valentinas Vytautas. Vilniaus aklųjų mokykla. *Mūsų žodis*, 2010, nr. 4, p. 18–19.

26. UBEIKS, E. Neredžigo raksta izdevniecības 10 gadi. *Rosme*, 1963, nr. 3, p. 14–15.

27. VALENTUKEVIČIUS, Juozas. *Lietuvos aklųjų draugijos spaustuės istorija, 1965–1980* [rankraštis]. Vilnius, 1982.

28. WAGG, Henry J. *A Chronological survey of work for the blind (with an Appendix on the prevention of blindness, and a Bibliography) from the earliest records up to the 1930*. London: Sir Isaac Pitman & Sons, 1932. Prieiga per internetą:

ta: <<http://www.archive.org/details/chronologicalsur029433mbp>>.

29. БЕРЗКАЛНС, Г. Методы цинкографии при изготовлении чертежей для слепых. In *Всесоюзное совещание – семинар по вопросам тифлографии*, Вильнюс, 16–17 ноября 1978 г. [rankraštis]. Vilnius: LAD leidykla, 1979, p. 89.

30. ФЕОКТИСТОВА, В. А. *История Советской тифлопедагогике, школы слепых и слабовидящих*. Ленинград, 1980.

31. ГИБОР, С. М. *Особенности обучения слепых графике*: Методическое пособие для педагогических институтов и учителей школ слепых. Москва: Учпедгиз, 1935.

32. *История издательства „Просвещение“* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. balandžio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.prosv.ru/about.aspx?ob_no=223>.

33. КЕРЗУМ, А. П. Александро-Мариинское училище слепых. In *Энциклопедия благотворительности Санкт-Петербурга* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2811804710>>.

34. КЕРЗУМ, А. П. Попечительство императрицы Марии Александровны о слепых. In *Энциклопедия благотворительности Санкт-Петербурга* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2811804742>>.

35. КЛЕПИКОВ, С. И. Практика редакторской обработки и технического исполнения графического материала в изданиях литературы для слепых. In *Всесоюзное совещание-семинар по вопросам тифлографии*, Вильнюс, 16–17 ноября 1978 г. [rankraštis]. Vilnius: LAD leidykla, 1979, p. 80–84.

36. МАЛОФЕЕВ, Н. Н. Обучение слепых в России XIX века: государство и филантропия. *Дефектология*, 2004, пг. 5, p. 74–82.

37. МАЛЫХИН, Н. Г. *Очерки по исто-*

рии книгоиздательского дела в СССР. Москва: Книга, 1965.

38. Реабилитация и мы: Шесть точек откровения. *Диалог* [interaktyvus], 2008, nr. 2 [žiūrėta 2010 m. balandžio 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vos.org.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=647:2009-12-16-12-39-00&catid=145:-qq--2--2008&Itemid=183>.

39. РОГАНОВ, Г. Н. *Методика обучения слепых чтению машиностроительных чертежей, кинематических схем и технических рисунков*. Москва: Учпедгиз, 1940.

40. СВЕРЛОВ, Владимир Сергеевич. *К вопросу о географическом атласе для слепых*. Ленинград, 1938.

41. СЕМЕВСКИЙ, Н. А. *Обучение рисованию в школе слепых*. Москва: Учпедгиз, 1960.

42. СЕРОВА, Т. Н. *Из истории библиотечного обслуживания инвалидов в Санкт-Петербурге* [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. balandžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.gbs.spb.ru/page_3/history1.htm>.

43. СИЗОВА, А. И. Учебные заведения для слепых детей в России [interaktyvus]. [S. l., s. a.] [žiūrėta 2010 m. lapkričio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.eyeneews.ru/pages.php?id=390&glaukoma>>.

44. ШАПОШНИКОВ, Александр Евгеньевич. Начальный период библиотечного обслуживания слепых в России (1806–1895 гг.) [interaktyvus]. In *Библиотекословение: исследование, история и современность*: Научная конференция, Московский государственный университет культуры, Кафедра библиотекословения. Москва, 1995 [žiūrėta 2011 m. sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://libconf.narod.ru/1995/p12.htm>>.

45. ШОЕВ, Ф. О.; СВЕРЛОВ, В. С. *Особенности обучения русскому языку и географии в начальных школах взрослых слепых*. Москва: Учпедгиз, 1948.

ILLUSTRATION OF BRAILLE BOOKS IN LITHUANIA (BEFORE 1963): LINKS WITH THE EUROPEAN PRACTICE

DIANA RAUDONIENĖ

Abstract

The subject of the article is the history of publishing Braille books with raised-line illustrations for blind readers in Lithuania. The vast majority of illustrated Braille books were published by the Publishing House of the Lithuanian Society of the Blind during the period 1963–1989. Professional Lithuanian artists, among them well-known graphic artists and illustrators, were commissioned to create raised-line illustrations for the Braille books. A completely unknown area was waiting for illustrators. Their task was to find new methods of conveying information so far considered to be accessible only to the sighted. The first book with rise-line illustrations for Lithuanian blind readers was published in 1958, five years before the Publishing House of the Lithuanian Society of the Blind was established. The illustrated Braille primer as well as a few other illustrated textbooks were published by the State Publishing House of pedagogical literature. Members of the Editorial Board for Textbooks for the Blind, whose responsibility in this publishing house was to prepare Braille books for printing, visited the Riga State Publishing House in Latvia in order to get acquainted with methods of printing illustrated books for blind readers. Latvians already had a five-year experience in publishing illustrated Braille books, since they started this work in 1953. So, Lithuanian illustrators were not the first to “invent” raised-line

illustrations. Beside such quite a direct connection, there existed also not so evident or distinct links with the experience of other European countries in this area. Teachers who had worked in the Kaunas Institution for the Blind and the Vilnius School for the Blind in 1928–1940 were in touch with the up-to-date European educational practice, so the idea of using graphical material as teaching resources for blind students was not new at all in Lithuania. Relief maps as well as other educational material were used at the Kaunas Institution and Vilnius school. Thus, there was a certain context for publishing illustrated books for the blind at the time when the Publishing House of the Lithuanian Society of the Blind started doing this. Whether professional Lithuanian artists commissioned to create raised-line illustrations took this European experience into consideration is another question which is not discussed here. The aim of this study was to ascertain what was the context for publishing illustrated books for the blind in Lithuania at the beginning of the 1960s. This context is explored taking into account two main aspects: (1) history of organized education of the blind in Europe and in Lithuania, emphasizing the practice of creating and using raised-line graphical material for teaching purposes, and (2) the history of publishing illustrated books for the blind in Europe.

Įteikta 2011 m. vasario mėn.